

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

DENARNA UREDITEV SLOVENIJE KOT DELA AVSTRIJE
IN ZATEM AVSTRO-OGRSKE V DEVETNAJSTEM
STOLETJU IN DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Ljubljana, maj 2007

UROŠ ŠTIMULAK

Izjava

Študent Uroš Štimulak izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom dr. Ivana Ribnikarja in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 22.05.2007

Podpis: _____

Kazalo

1. UVOD	1
2. DVORNA KOMORA IN WIENER STADTBANK (1800-1816)	2
2.1. PREDZGODOVINA	2
2.2. NAPOLEONSKE VOJNE	4
2.3. FINANČNA REFORMA LETA 1811	6
3. PRIVILEGIRANA AVSTRIJSKA NARODNA BANKA (1816-1878)	8
3.1. USTANOVITEV IN PRVI PRIVILEGIJ (1816-1841)	9
3.1.1. <i>Izločitev državnega papirnega denarja iz obtoka</i>	12
3.1.2. <i>Ohlapnost predpisov o kritju bankovcev narodne banke</i>	14
3.2. DRUGI PRIVILEGIJ (1841-1862)	15
3.2.1. <i>Marčna revolucija</i>	16
3.2.2. <i>Poskusi sanacije denarnega sistema po revoluciji</i>	17
3.2.3. <i>Pogodba o denarni ureditvi z Nemško carinsko zvezo iz leta 1857</i>	18
3.2.4. <i>Sardinska vojna leta 1859</i>	21
3.3. TRETJI PRIVILEGIJ (1862-1878)	21
3.3.1. <i>»Die Bankakte«</i>	22
3.3.2. <i>Vojna za prevlado v Nemčiji leta 1866</i>	23
3.3.3. <i>Pogodba o nastanku Avstro-Ogrske iz leta 1867</i>	24
3.3.4. <i>Mreža eskontnih poslovalnic narodne banke</i>	25
3.3.5. <i>Konjunktura in špekulacije (1867-1873)</i>	26
4. AVSTRO-OGRSKA BANKA (1878-1919)	27
4.1. USTANOVITEV IN PRVI PRIVILEGIJ (1878-1887)	27
4.1.1. <i>Reforma eskontnega poslovanja</i>	28
4.1.2. <i>Konec dobe srebrnega agia</i>	28
4.1.3. <i>Vpliv padajočih cen srebra na denar avstrijske valute</i>	29
4.1.4. <i>Naraščajoče potrebe gospodarstva po financiranju</i>	30
4.1.5. <i>Spori med narodnostmi monarhije zaradi denarne ureditve</i>	31
4.2. DRUGI PRIVILEGIJ (1887-1897/99)	32
4.2.1. <i>Spremembe statutov omogočijo razmah žiro poslovanja</i>	33
4.2.2. <i>Prehod na zlato valuto</i>	33
4.2.3. <i>Izločitev po letu 1866 izdanega državnega papirnega denarja</i>	35
4.3. TRETJI PRIVILEGIJ (1900-1910)	35
4.3.1. <i>Devizno in valutno poslovanje Avstro-ogrske banke</i>	37
4.3.2. <i>Prenos plačilnega prometa državne uprave v zlatu na centralno banko</i>	37
4.4. ČETRTI PRIVILEGIJ (1911-1917/19)	38
4.4.1. <i>Četrti statuti Avstro-ogrske banke</i>	38
4.4.2. <i>Zaostrovanje odnosov med evropskimi državami</i>	39
4.4.3. <i>Avstro-ogrski ultimati Srbiji</i>	39
4.4.4. <i>Vojna napoved Srbiji in začetek prve svetovne vojne</i>	40
4.4.5. <i>Financiranje vojskovanja v prvi svetovni vojni</i>	40
4.4.6. <i>Devizna in valutna politika med letoma 1914 in 1918</i>	41
4.4.7. <i>Propad Avstro-Ogrske leta 1918</i>	42
4.4.8. <i>Razpad valutnega prostora avstro-ogrske krone</i>	43
5. SKLEP	43
LITERATURA	46
VIRI	47

1. UVOD

Če povzamemo prva poglavja iz knjig začetne ekonomske literature, je ekonomija veda, ki proučuje, kako se družbe soočijo z dejstvom redkosti dobrin. Vedno namreč v njihovem okolju poleg prostih ali neekonomskih dobrin kot sta zrak in svetloba, obstajajo tudi dobrine, ki družbi niso na razpolago v neomejenem obsegu. Nekatere redke dobrine so prisotne v naravi in jih je potrebno le razdeliti, preostale je potrebno tudi proizvesti. Za oboje pravimo, da je z njimi potrebno gospodariti. Gospodarjenje v tem smislu pomeni, da se moramo odločiti, katere dobrine in koliko posamezne dobrine bomo proizvedli, s kakšnimi kombinacijami proizvodnih faktorjev jih bomo proizvajali in nenazadnje, kako bodo te dobrine razdeljene med posamezne člane družbe. Študij zgodovine nam ponuja veliko pestrost odgovorov na zastavljena temeljna ekonomska vprašanja, današnja gospodarstva pa jih v osnovi rešujejo zelo podobno. Skoraj brez izjem so dosegla veliko stopnjo specializacije proizvodnje in menjave dobrin, koordinacija ekonomskih aktivnosti pa večinoma poteka preko tržnega mehanizma. Trg pa, vsaj v obliki kot ga poznamo danes, za gladko odvijanje menjave predpostavlja tako obstoj udobnih menjalnih sredstev, ki ohranjajo vrednost, kot tudi obstoj osnovne mere vrednosti. Že v zasnovi torej zahteva obstoj denarja, kot glavnega nosilca ekonomske koordinacije. Pomeni tudi, da je interes za proučevanje denarja pri vsakomur, ki ga ekonomija vsaj malo zanima, več kot utemeljen.

Kot z vsakim drugim pojavom se je mogoče tudi z denarno ureditvijo spoznati na različne načine. K razumevanju današnje ureditve lahko ogromno pripomore tudi spoznavanje procesa njenega nastajanja skozi zgodovino, oziroma njenega razvoja. Še posebej za raziskovalce v ekonomskih znanostih velja, da ponavadi nimajo na voljo poizkusov, v katerih bi s spreminjanjem parametrov opazovali učinke na gospodarstvo. Zgodovina je pogosto edini vir, ki jim omogoča seznanitev z okoljem, v katerem vladajo drugačni parametri in včasih celo drugačne zakonitosti kot v današnjem svetu. Zaradi zanimivih vidikov, ki jih zmore osvetliti, je bila zgodovinska tematika izbrana tudi za izdelavo pričujočega diplomskega dela.

Ker je zgodovina denarne ureditve zelo širok pojem, se diplomsko delo osredotoča na zgodovino slovenskega prostora, proučevano obdobje pa je omejeno na 19. stoletje in čas do druge svetovne vojne. Kot vemo, slovenski narod v omenjenem času ni živel v samostojni državi, ampak so bile naše dežele najprej del večnacionalne Avstrije, po letu 1867 pa Avstro-ogrske. Tako prva država kot tudi njena naslednica sta imeli relativno homogen denarni sistem s središčem na Dunaju. Da bi lahko pridobili celovito sliko, je bil prostor proučevanja razširjen na celotni državi, proučevano obdobje pa je že v osnovi obširno, zato je o predzgodovini zapisano le najnujnejše.

Diplomsko delo na eni strani obravnava čas, ko se je moderna denarna ureditev šele začela razvijati, na drugi pa obdobje, ko je centralna monetarna institucija že uspešno vodila devizno in valutno politiko. Zaradi velikih razlik med posameznimi obdobji je v grobem, glede na vsakokratnega nosilca denarne politike, razdeljeno v tri enote. Prva zajema čas, ko je denarno politiko vodila neposredno dvorna komora (Hofkammer) s pomočjo banke v lasti mesta Dunaj, v drugi je njeno vlogo prevzela Privilegirana avstrijska narodna banka, tretja enota pa vključuje čas po njenem preoblikovanju v Avstro-ogrsko banko. Zadnji enoti sta podrobneje razčlenjeni

glede na privilegije za izdajanje bankovcev, ki so bili institucijama vedno podeljeni za omejeno obdobje. V pogajanjih med državno finančno upravo in centralno banko, ki so spremljala vsako podaljšanje privilegijev, je namreč prihajalo do največjih sprememb denarne ureditve.

2. DVORNA KOMORA IN WIENER STADTBANK (1800 - 1816)

Prehod iz osemnajstega v devetnajsto stoletje je v ustaljeno ureditev evropskih držav vnesel veliko negotovost. Nemir je sejala francoska revolucija, ki je ogrozila obstanek monarhije kot prevladujoče oblike vladavine. Da bi zatrle revolucionarna gibanja, so evropske monarhije sklenile veliko vojaško koalicijo proti Franciji. Kljub številčni premoči so v bojih izgubljale, tako da je do leta 1797 na bojišču ostalo le še Združeno kraljestvo. Sledil je čas, ko je Francija pod vodstvom Napoleona z izredno vojaško taktiko vračala udarce in priključevala ozemlje za ozemljem. Avstrija je kot njena bližnja sosedica in večna nasprotnica verjetno utrpela največje izgube. Negotovost in nepredstavljivo visoki vojni izdatki so pustili velike brazgotine na njenem denarnem sistemu, zaradi kopice izrednih predpisov pa se je popolnoma spremenila tudi njena denarna ureditev. Če želimo vojne ukrepe na področju denarne ureditve dobro razumeti, je najbolje, da najprej pogledamo še nekoliko dlje v preteklost.

2.1. Predzgodovina

Pred letom 1762 je plačilni promet avstrijske monarhije temeljil na raznovrstnih kovancih. V obtoku so krožili polnovredni srebrniki in zlatniki ter bakreni kovanci, v času stisk pa so se jim pridružili tudi srebrniki in zlatniki s primesmi bakra. Osnova za njihovo kovanje je bila konvencijska valuta (k.v.), ki je v Avstriji veljala vse od leta 1750. Ime je dobila po denarni konvenciji, sklenjeni 1753 med Avstrijo in Bavarsko, s katero se je Bavarska (za kratek čas) pridružila avstrijski ureditvi. Kot kaže, so se državniki že takrat zavedali prednosti enotnega valutnega prostora. Denarna enota valute je bil gulden, ki se je delil na 60 krajcarjev. Definiran je bil kot vrednost dvajsetine kölnske marke srebra. Kölnska marka je bila enota za težo, ki se je uporabljala kot standard v denarnih zadevah in je tehtala 233.856g. Kasneje se je izkazalo, da je bila valuta izbrana zelo primerno, saj se je v nespremenjeni obliki obdržala vse do leta 1858, torej dlje kot 100 let. Srebrniki skovani po tej valuti so imeli, merjeno v guldnih, seveda okrogle vrednosti, vrednost zlatnikov v guldnih pa se je včasih tudi spremenila – kadar se je spremenilo razmerje med ceno zlata in srebra. Izmed srebrnikov je bil najbolj znan tolar, vreden dva guldna in izmed zlatnikov dukat, najbolj razširjena pa sta bila srebrni dvajsetak (20 kr.) in njegova polovična enota desetak. Velika večina jih je prihajala iz habsburških cesarskih kovnic, saj je bila centralizacija denarnega sistema monarhije v veliki meri zaključena. Kovanci škofij in posvetnih knezov, ki so še smeli kovati, so imeli le simbolno vlogo in kot taki na denarni sistem monarhije niso imeli omembe vrednega vpliva (Probszt, 1983, str. 492-522).

V zgodovini je mogoče najti mnogo primerov inovacij, ki so bile odkrite zaradi stisk v vojnih obdobjih. Enako velja tudi za zgodovino denarne ureditve. Večinoma je do poskusov in novosti

prihajalo, ko so bile državne blagajne zaradi dolgoletnega vojskovanja prazne in razkoraka med prihodki in izdatki države z uveljavljenimi finančnimi sredstvi ni bilo mogoče več zapolniti. Že omenjeno leto 1762 je v obliki skromnega poizkusa prineslo v denarni sistem monarhije obetavno novost. Po petih letih vojskovanja s Prusijo, se je Avstrija konec leta 1761 znašla na robu finančnega zloma. Že več let je v državni blagajni vladal deficit, zato si je dosti izposojala. Ker je imela pripravljenost javnosti za posojanje svoje omejitve, prav tako pa tudi njena davčna zmogljivost, se je pripravljenost dvorne komore za uresničevanje novih idej hitro zviševala. Razmere so bile kmalu zrele za izvedbo idej predsednika dvorne komore grofa Hatzfelda in (prvič v srednji Evropi) je bil v obtok izdan državni papirni denar (Androsch, 1985, str. 17-18).

Prva izdaja je prišla v obtok z zamenjavo za kovance k.v. pri Wiener Stadtbank, nekoč od države neodvisni banki v lasti mesta Dunaj, ki pa je do časa izdaje izgubila že vso samostojnost in kasneje postala celo del dvorne komore. Bankovci v skupni nominalni vrednosti 12 milijonov guldnov, so se imenovali »Wiener-Stadt-Banco-Zettel«. Banka je obljubila, da jih bo na zahtevo vedno zamenjala nazaj v kovance ali po želji tudi v petodstotne bančne obveznice. Zaveza banke je bila ključnega pomena, saj je bila v njej utemeljena vrednost bankovcev. K uspešni izdaji pa je pripomogel tudi razglas, do bo z bankovci mogoče plačati davke in pristojbine državi do polovice njihove vrednosti. Banka, ki za izdani papirni denar seveda ni vzdrževala stoo odstotnih rezerv, je lahko večjo količino v zamenjavi pridobljenih kovancev, posodila državi. K sreči se je vojna s Prusijo kmalu zatem končala, tako da nadaljnje izdaje za krpanje lukenj v državni blagajni niso bile potrebne. Ker je moral biti denar po vrnitvi v banko uničen, se je njegov obtok postopoma celo zmanjševal. Banka je izločeni denar zbirala, nato pa tri četrtine prvotne izdaje leta 1766 na Dunaju javno sežgala (Fuchs, 1997, str.13-35).

Javnost je udobno in moderno plačilno sredstvo dobro sprejela, kar je bil razlog za veselje v dvorni komori, ki je našla nov priročen vir financiranja. Čeprav ga je v principu želela prihraniti za vojne čase, je menila, da je potrebno papirni denar izdajati že v obdobjih miru, da bi se javnost lahko privadila nanj. Preostali denar prve izdaje je bil leta 1771 vpoklican, v obtok pa sproščena nova izdaja. Pogoji druge izdaje so bili skoraj enaki pogojem prve, le da je novi papirni denar svojim lastnikom prinašal dodatne ugodnosti, ki naj bi spodbudile povpraševanje po njem. Novi denar so državne blagajne sprejemale tudi za celotno plačilo davkov in pristojbin, če pa je bila vrednost plačila višja od 10 guldnov, je morala biti vsaj polovica plačila izvršena v papirnem denarju. Da je povpraševanje res poraslo, dokazuje dejstvo, da je papirni denar v primerjavi s kovanci k.v. dosegel 2,5% agio (Raudnitz, 1917, str.10).

Tudi tretja izdaja leta 1785 je še potekala gladko. Čeprav je bila velikost izdaje povečana na 20 milijonov guldnov (z obrazložitvijo, da bodo bankovci sedaj krožili tudi v Galiciji, Lodomeriji, na Ogrskem in Sedmograškem), so ljudje papirnemu denarju zaupali in ga radi sprejemali v plačilo (Raudnitz, 1917, str. 18).

2.2. Napoleonske vojne

Težave so nastopile, ko se je na prizorišču pojavil Napoleon. Nastali primanjkljaj v državni blagajni je finančna uprava ponovno najprej poskušala zmanjšati z zadolževanjem in višanjem davkov, vendar pa tudi z odločitvijo za povečanje izdaje papirnega denarja ni dosti oklevala. Glede na to, da je bil finančni vir namenjen financiranju v vojnem času, je bila poteza pričakovana. 1788 je bilo v obtok izdanih dodatnih 10, 1794 pa še 20 milijonov guldnov. V nasprotju s prejšnjimi izdajami so bila povečanja izvedena tajno, brez obveščanja javnosti. Očitno je dvorna komora ocenila, da bi s sporočilom za javnost o povečanju količine papirnega denarja omajala zaupanje vanj. Ugled papirnega denarja je vseeno upadel. Verjetno zaradi negotovosti glede višine njegovega obtoka še toliko bolj. Njegova premija v odnosu do kovancev k.v. se je že leta 1795 sprevrgla v diskont in pojavljali so se posamezniki, ki so ga želeli zamenjati pri bančnih okencih. Po drugi strani ljudje, če je bilo le mogoče, za plačila niso več uporabljali večvrednih kovancev k.v., ampak so se raje znebili papirnega denarja. Prikladni instrument grofa Hatzfelda je začel kazati svoje manj zaželene učinke (Raudnitz, 1917, str. 25).

Vojaški pritiski Napoleonove vojske so se po drugi strani izkazali za neprimerno vztrajnejše kot vsi predhodnji. Država je kmalu spet dosegla zgornjo mejo izposojanja ter obdavčenja prebivalstva in na izdaje papirnega denarja je odpadalo vedno večje breme financiranja. Obstoječa ureditev po drugi strani neomejenega izdajanja ni dovoljevala. Če bi ljudje začutili, da prezadolženemu izdajatelju denarja ne gre zaupati, bi ga hoteli vsi menjati nazaj v kovance, česar banka zaradi nizkih rezerv ne bi mogla izvesti. Ker je sprejem bankovcev v plačilo temeljil na obojestranskem dogovoru, jih nihče več ne bi bil pripravljen sprejeti in njihov obtok bi zamrl. Finančna uprava je tekom vojskovanja za vse navedene pomanjkljivosti našla ustrezna zdravila, ki pa na žalost niso prihajala brez negativnih stranskih učinkov.

Prvi korak na poti k neomejenemu tiskanju denarja so bili predpisi, ki so spremljali četrto izdajo leta 1796. Višina izdaje tokrat zakonsko ni bila omejena - ca. 44 milijonov starih guldnov je bilo zamenjanih z novimi, možnost za tiskanje dodatnih količin pa je ostala odprta. Še večji poseg v obstoječo ureditev pa je pomenil novi predpis, ki je določal, da se v plačilni državi in plačilni države papirni denar obravnava kot enakovreden kovancem k.v. (Raudnitz, 1917, str. 29). Ker je bilo v plačilni državi že pred tem dovoljeno neomejeno uporabljati papirni denar, lahko sklepamo, da je bil namen predpisa uzakonitev obveznega sprejema papirnega denarja v plačilo, kadar je plačnik država.

Seveda javnost na ukrepe finančne uprave ni reagirala nič drugače kot z masovnimi menjavami papirnega denarja za kovance k.v. pri Wiener Stadtbank. Banki, oziroma državi, ki jo je banka zastopala, pa izdajanje kovinskega denarja v obtok ni niti ustrezalo, niti ni bila zmožna izvesti vseh zamenjav, saj so bile njene blagajne skoraj prazne. Že v začetku leta 1797 je višino posamezne menjave omejila na 25 guldnov, hkrati pa je poskušala papirni denar utrditi z uzakonitvijo obveznosti sprejema papirnega denarja tudi v zasebnem prometu. Bankovci Wiener Stadtbank so dobili status zakonitega plačilnega sredstva. V navedena ukrepa je državo res prisilila stiska, po drugi strani pa so z njima padle še zadnje ovire neomejenemu tiskanju in

Avstrija se je trideset let po uvedbi papirnega denarja znašla na zanesljivi poti v hiperinflacijo (Pressburger, 1966, str. 13).

Kovanci k.v., tudi bakreni, so kmalu zatem popolnoma izginili iz obtoka. Slabši denar je v skladu s pojavom, ki ga imenujemo Greshamov zakon, iz obtoka izrinil boljšega. Najočitnejša posledica je bil primanjkljaj drobiža, ki ga je država poskušala reševati na precej nesmiseln način. Med letoma 1795 in 1800 je skovala in izdala v obtok za 70 milijonov guldnov srebrnikov in 10 milijonov guldnov bakrenih kovancev – neuspešno, saj jih je javnost vedno znova nakopičila pri sebi. Primernejši pristop je ubrala šele leta 1800, ko je naročila tiskanje denarja zelo nizkih nominalnih vrednosti (Raudnitz, 1917, str. 32).

Kako hitro so naraščale potrebe države odraža dejstvo, da je bila še maja 1800 predvidena izdaja apoenov po 1 in 2 guldna le v višini primanjkljaja kovancev, že septembra pa so se raje odločili za neomejeno izdajanje. Pa to niti ni bilo dovolj, v istem letu je bila narejena nova, peta izdaja papirnega denarja višjih nominalnih vrednosti. Že pred njo je v obtoku krožilo ca. 191 milijonov papirnih guldnov, kovanci k.v. pa so v primerjavi z njimi dosegali že 15% agio. Izkazalo se je, da so se šele za peto izdajo tiskarski stroji resnično ogreli. Do konca leta 1801 je bilo natisnjenih preko 519 milijonov papirnih guldnov in velik del jih je našlo svojo pot v obtok (Raudnitz, 1917, str. 34-35).

Kot je bilo na splošno značilno za obdobje napoleonskih vojn, je monarhija tudi kratko obdobje miru, ki je nastopilo leta 1801 izkoristila za najrazličnejše reforme, med drugim za urejanje razmer v denarnem sistemu. Eden obsežnejših ukrepov je bila ustanovitev sklada »Bancozettel-Tilgungsfonds«, sklada za »odplačevanje« papirnega denarja, leta 1803. Razpolagal je s prihodki iz carin na sladkor, kavo in kakav. V sledečem letu je bilo z njegovo pomočjo zbranega za 12 milijonov guldnov papirnega denarja, ki je bil zaradi demonstracijskega učinka javno sežgan. Glede na majhen volumen sklad verjetno ni imel večjega vpliva na denarne razmere v monarhiji. K dejstvu, da je količina papirnega denarja konec leta 1804 spet upadla na raven izpred dveh let, je zagotovo največ prispeval upad vojnih izdatkov v času miru. Država si je zelo želela normalizirati razmere v denarnem sistemu, a se je zavedala tudi, da vojna nevarnost še zdaleč ni minila. Medtem ko je z gornjim ukrepom poskušala pomiriti javnost, je na novo uredila svojo tiskarno denarja, da bi lahko neodvisno od zasebnih podjetij v čim krajšem času izdala čim večjo količino denarja (Pressburger, 1959, str. 24).

Res je že leta 1805 izbruhnila vojna, ki je pognala nove tiskarske stroje in obtok papirnega denarja je od takrat naprej strmo naraščal. Konec leta 1806 je dosegel 449 milijonov guldnov, premija kovancev k.v. pa se je povzpela na 94,5 odstotkov. Medtem ko so imeli polnovredni kovanci že dlje časa značilnost blaga in so jih trgovci, ki so plačevali v tujino kupovali na dunajski borzi, so pri tako visokem agiu iz notranjega plačilnega prometa izginili celo nepolnovredni bakreni kovanci. Da bi se obdržali v obtoku, je država naročila kovanje kovancev z zelo veliko razliko med nominalno vrednostjo in vrednostjo bakra, ki so se imenovali »Bancozettel-Teilungsmünzen«. Agio kovancev je poskušala znižati tudi s prodajanjem težkih kovancev na borzi. Leta 1808 je žrtvovala 35.000 dukatov (Pressburger, 1959, str. 26).

Rast količine denarja v obtoku se od leta 1804 dalje ni prekinila niti v vmesnih mirnih obdobjih, med usodno vojno, ki je izbruhnila 1809 pa so stroji delovali dan in noč. Obtok so obremenili še ponaredek avstrijskega denarja, ki sta jih kot del vojne taktike izdajali sovražni francoska in italijanska vlada, po za Avstrijo katastrofalnem premirju oktobra 1809 pa tudi denar, ki je iz izgubljenih ozemelj pritekal nazaj v monarhijo (Pick, 1972, str. 15). Premija kovancev je v začetku 1810 dosegla 369 odstotkov in še vedno kazala močan trend naraščanja (Probszt, 1983, str. 526-529).

Do leta 1810 so postala v gospodarstvu monarhije (poleg zmešnjave na področju plačilnega prometa) očitna tudi druga neravnotežja, ki jih je povzročilo več kot deset let trajajoče obdobje inflacije papirnega denarja. Najhuje so bili prizadeti upniki, ki so svoje imetje še pred ekspanzijo papirnega denarja posodili za obrestno mero v guldnih. Sedaj so od dolžnikov prejeli le plačila zanemarljivih vrednosti. Ker so spoznali krivice in stroške, ki jih je povzročila inflacija, je vedno več državnih funkcionarjev zagovarjalo reformne ukrepe. Vladalo je prepričanje, da mora biti vzpostavitev ravnotežja med papirnim in kovanim denarjem prvi korak na poti k normalizaciji razmer. Država je najprej poskusila zmanjšati količino denarja v obtoku z zvišanjem davkov in ravnotežje doseči na relativno neboleč način, a je bila neuspešna. V njenih blagajnah je še naprej vztrajal deficit, ki ga je lahko pokrilo le tiskanje novega denarja. Konec leta 1810 so se razmere še poslabšale. Premija kovancev k.v. ni le naraščala, začela je tudi močno nihati. Od oktobra do decembra je s 520 narasla na 1240 in do konca leta upadla nazaj na 800. Poslovanje v takšnih razmerah je postalo resnično nemogoče in prav zaradi brezizhodnosti položaja se je državna uprava odločila za radikalen ukrep, iz zgodovine poznan kot finančna reforma iz februarja 1811 (Pressburger, 1966, str. 16).

2.3. Finančna reforma leta 1811

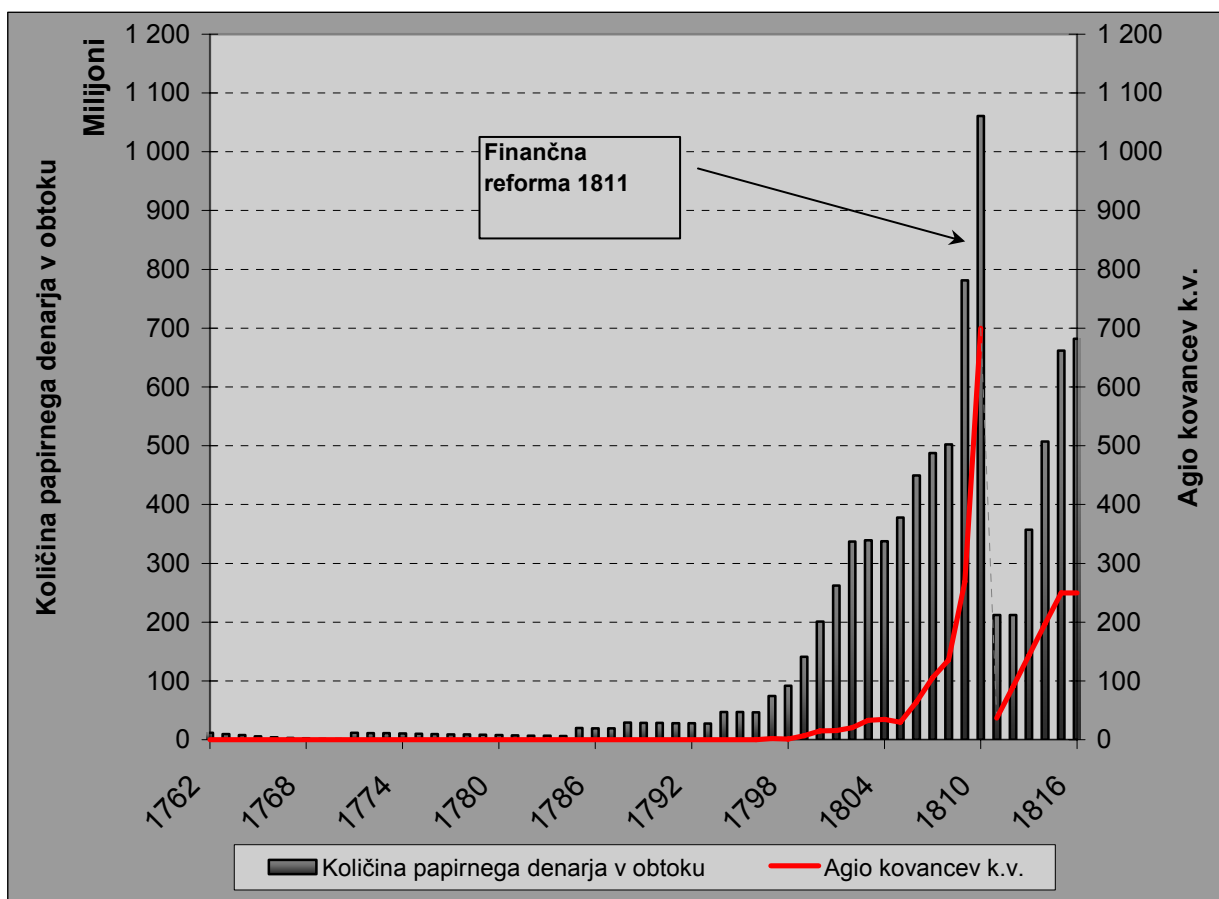
Osnova reforme sta bili devalvacija papirnega denarja in znižanje obrestne mere na vse državne obveznosti. Z devalvacijo naj bi bila na mah znižana nominalna količina papirnega denarja v obtoku. Odločeno je bilo, da se mora ves papirni denar v obliki »Bancozettel«, katerega obtok je bil ocenjen na kar 1.060.798.753 guldnov, do februarja 1812 v razmerju 5:1 zamenjati za novo vrsto papirnega denarja, imenovano »Einlösungsscheine«. Nominalni obtok papirnega denarja je bil torej znižan na petino vrednosti, kar pomeni, da je bilo za zamenjavo potrebno pripraviti 212.159.750 guldnov v novi obliki denarja. V prehodnem obdobju so »Bancozettel« veljali tako pri plačevanju davkov in pristojbin državi, kot v zasebnem prometu le s petino svoje nominalne vrednosti. Znižano vrednost papirnega denarja je morala upoštevati tudi država v svojih plačilih (Androsch, 1985, str. 18-19).

Z reformo so največ pridobili že omenjeni upniki v dolžniških razmerjih. Eden glavnih ciljev reforme je bil namreč »rešiti ljudi, ki živijo od obresti na kapital oziroma določenih rent, pred obubožanjem«. Uzakonjeno je bilo na primer, da je potrebno vsa plačila iz obveznosti nastalih pred letom 1799, torej pred veliko inflacijo, izvršiti v polnem znesku v dunajski valuti, namreč v »Einlösungsscheine« ali v petkratnem znesku v »Bancozettel«. Nova višina plačil iz obveznosti nastalih v obdobju od 1799 do septembra 1810 pa je bila izračunana s pomočjo posebne skale,

temelječe na zgodovini tečaja papirnega denarja. Če je bilo na primer julija 1802, ko je tečaj »Bancozettel« znašal 120, izdano posojilo v višini 60.000 guldnov s petodstotno obrestno mero, ki je bilo takrat vredno 50.000 guldnov k.v. in bi dajalo obresti v višini 2.500 guldnov k.v, je morala biti glavnica sedaj odplačana s 50.000 guldnimi »Einloesungsscheine« ali 250.000 guldnimi »Bancozettel«, obresti pa z 2.500 guldnimi »Einloesungsscheine« ali 12.500 guldnimi »Bancozettel«. Za plačila iz obveznosti, nastalih po septembru 1810, je skala določila faktor preračunavanja na ravni 500 (Raudnitz, 1917, str. 75).

Vzroki za reformo pa niso ležali le v neurejenem denarnem sistemu in krivicah povzročenih z inflacijo. Državo je k ukrepanju prisilil problem deficita v njeni blagajni. Da bi ga zmanjšali, so bile obresti na vse državne obveznosti znižane na polovico. Država se je tudi izrecno zavezala, da v obtočnik na noben način ne bo izdala več »Einlösungscheine« kot jih bo zahtevala zamenjava denarja »Bancozettel« (Raudnitz, 1917, str. 79).

Slika 1: Količina papirnega denarja v obtoku in agio kovancev k.v. (1762-1816)

Vir: Raudnitz, 1917, str. 253.

O učinkih reforme je znanih zelo malo dejstev. Cenzura je preprečevala njeno kritiziranje še desetletja po izvedbi, zato so vsa poročila iz tistega časa pozitivno naravnana. Po njihovih besedah naj bi bili ljudje zadovoljni, ker bo končno dosežena stabilnost denarja. Zagotovo so bile popravljene nekatere zgoraj omenjene krivice, a narejene so bile mnoge nove. Najbolj kritizirano je bilo dejstvo, da je bila reforma pripravljena v strogi tajnosti, javnost pa zavedena z

govoricami, tako da je ob razglasu reforme pravzaprav pričakovala novico o odstopu finančnega ministra. Sprememba je prišla za prebivalstvo popolnoma nepričakovano in ljudje se nanjo niso mogli pripraviti. Vse to le zato, ker je finančni minister menil, da bo zaradi učinka presenečenja učinkovitejša (Pressburger, 1966, str. 17-18)

Reforma na žalost ni dobila priložnosti, da se izkaže vsaj na daljši rok. Zunanjepolitični položaj je leta 1813 od Avstrije zahteval, da ponovno opremi svojo vojsko. Že za vojno proti Rusiji na strani Francije v preteklem letu so bile davčne zmogljivosti prebivalstva monarhije popolnoma izkoriščene, na uspešno izdajo obveznic pa dve leti po boleči reformi tudi ni bilo računati. Posebna državna komisija je prišla do zaključka, da je mogoče zahtevana sredstva zbrati le z izdajo novega papirnega denarja. Avstrija se je kljub vsem žrtvam, ki jih je zahtevala reforma iz 1811, vrnila na staro pot (Raudnitz, 1917, str. 97).

Da vsaj formalno ne bi prekršili predpisa iz 1811, ki je prepovedoval povečevanje količine papirnega denarja v obtoku preko meje 212.159.750 guldnov, naj bi se novi denar imenoval »Antizipationsscheine« in bil bolj podoben brezobrestnemu dolgu, kot denarju. V dvanajstih letih po izdaji naj bi bil s pomočjo davčnih prihodkov izločen iz obtoka. Prvotno so izdali »skromnih« 45 milijonov guldnov, ki so morali biti obvezno sprejeti v plačilo v svoji polni nominalni vrednosti ne le s strani države, ampak tudi prebivalstva. A položaj se je zapletel z začetkom osvoboditvenih vojn proti Napoleonu avgusta 1813, ko so vsa zanje potrebna finančna sredstva skrivoma začela prihajati iz državne tiskarne. V nasprotju s prejšnjimi koalicijami proti Franciji, je bilo tokrat tiskanje mogoče vsaj delno upravičiti z uspehi na bojišču (Raudnitz, 1917, str. 104-107).

Ob koncu političnih nemirov v Evropi, ki ga je zaznamoval dunajski kongres leta 1815, je bilo v obtoku za 212 milijonov guldnov »Einlösungsscheine« ter 450 milijonov »Antizipationsscheine«, ki se jim je v letu 1816 pridružilo še 20 milijonov guldnov. Na za denarno ureditev Avstrije odločilni datum, 1. junij 1816, je v obtoku spet krožilo ogromnih 682 milijonov guldnov »Wiener Währung«, kot so s skupnim imenom imenovali obe vrsti papirnega denarja (Androsch, 1985, str. 19).

3. PRIVILEGIRANA AVSTRIJSKA NARODNA BANKA (1816-1878)

V težkih in za avstrijsko monarhijo skrajno nevarnih časih, kot je bilo obdobje vojaških koalicij proti Napoleonu, državni upravi verjetno nobena sila ne bi preprečila prevzema nadzora nad tiskanjem papirnega denarja, četudi bi v preteklosti zanj skrbela zasebna institucija. Ogrožen je bil sam obstoj države in učinki povečanja finančne sposobnosti države, čeprav kratkoročni, so bili ogromnega pomena. Nakopičene težave je državna uprava s tiskanjem denarja lahko vsaj začasno odložila v prihodnost in v smislu ohranitve monarhije je bila njena odločitev skoraj zagotovo racionalna.

Kakršnekoli že so bile implikacije odločitve o tiskanju denarja za tok zgodovine, za avstrijski denarni sistem so bile, kot smo se prepričali v prejšnjem poglavju, uničujoče. Prebivalstvo pozitivnih strani izdajanja papirnega denarja neposredno ni občutilo, ampak je večinoma zaznalo le njegove negativne posledice. V teku je bila prva velika inflacija papirnega denarja v Avstriji in ljudje so začeli papirni denar obravnavati kot zlo, krivo za dobršen del težav. Vedno bolj so se mnenju večine pridruževali tudi finančni strokovnjaki, ki so se imeli možnost prepričati, da se država obnaša zelo potratno in tiska velike količine denarja tudi v obdobjih miru. Celo predsednik dvorne komore je leta 1807 prišel do naslednjega zaključka (Raudnitz, 1917, str. 54): »Zgodovina, izkušnje vseh časov nas učijo, da je moč, tiskati papirni denar v rokah državne uprave kot nož v rokah majhnega otroka; za državo uničujoči zlorabi te moči se je nemogoče izogniti.« Vse to je bilo ugotovljeno še pred reformo 1811, po njenem neuspehu in vnovičnem zatekanju k tiskanju denarja pa so bili vsi skupaj prepričani, da je državni papirni denar potrebno popolnoma izkoreniniti.

3.1. Ustanovitev in prvi privilegij (1816-1841)

Leta 1814 je postalo očitno, da bo francoska nevarnost kmalu premagana, kar je pomenilo, da bo prenehala tudi potreba po tiskanju denarja s strani države. Začela so se posvetovanja o možnih ukrepih za prenovo denarne ureditve, ki so bila zelo dolgotrajna, saj naj bi se reforma dotaknila temeljev denarnega sistema. Najboljšim strokovnjakom monarhije so vzela več kot leto dni. Po drugi strani je bilo potrebno z njeno izvedbo počakati na ustrezen čas. Leto 1815 ni bilo primerno, saj je Avstrija gostila dunajski kongres, na katerem se je odločalo o prihodnji ureditvi Evrope, rezultatov pa ni bilo mogoče napovedati vnaprej. Pogajanja so se na srečo iztekla odlično. Avstrija je dobila priložnost, da postane močnejša kot kdajkoli prej in v optimističnem razpoloženju je lahko leta 1816 izpeljala tudi prvi del finančne reforme. Čeprav so priprave stekle že v zimskih mesecih, se kot datum pričetka šteje 1. junij 1816, ko sta bila izdana osnovna dokumenta reforme - glavni in bančni patent. Prvi je pojasnjeval potrebne korake na abstraktni, drugi pa na operativni ravni (Androsch, 1985, str. 20-23).

Uzakonjeni ukrepi so odražali prevladujoči negativni odnos do papirnega denarja. Med tvorcji reforme je namreč vladalo nesporno soglasje, da je trajni red v denarni ureditvi možen le brez državnega papirnega denarja. Na ravni glavnega patenta je bilo določeno, da se mora v neprekinjenem procesu prostovoljne zamenjave popolnoma izločiti iz obtoka, denarni sistem pa naj se vrne na osnovo kovinskega denarja k.v. Prepovedano je bilo kadarkoli v prihodnosti ponovno izdati papirni denar s »prisilno« vrednostjo (Zwangskurs), obtok obstoječega pa se pod nobenim pogojem ni smel povečati. Za izvedbo zamenjave so želeli pooblastiti od države neodvisno zasebno institucijo, zato so predvideli ustanovitev Privilegirane avstrijske narodne banke (Raudnitz, 1917, str. 133-138).

Patenta sta za izločanje papirnega denarja iz obtoka predvidela dve poti. Pri prvi naj bi prinosnik za manjši del svojega papirnega denarja dobil »plačilne naloge narodne banke, imenovane bankovci«, za večji del pa obrestovane državne obveznice. Druga možnost zamenjave bi bila

vplačilo delnic narodne banke, ki naj bi se v večjem delu vplačevale s papirnim denarjem, delno pa tudi s kovanci (Raudnitz, 1917, str. 142).

Največji preskok, ki ga je prinesla reforma 1816, je bil zagotovo predvideni prenos nadzora nad delom denarnega sistema z državne uprave na zasebno institucijo – že omenjeno Privilegirano avstrijsko narodno banko. Primarna naloga novoustanovljene banke naj bi bila sicer izločanje državnega papirnega denarja iz obtoka, a že oba patenta sta zanjo predvidela mnogo širša pooblastila. V grobem naj bi delovala v štirih različnih dejavnostih, kar bi se odrazilo tudi na njeni organizacijski strukturi. Sestavljali naj bi jo banka za izdajanje bankovcev, eskontna banka, hipotekarna banka in pa sklad za odplačevanje državnega dolga (Pressburger, 1966, str. 25).

Banka za izdajanje bankovcev bi izvajala primarno dejavnost narodne banke - izločala bi državni papirni denar iz obtoka z zamenjavo za svoje bankovce in državne obveznice. O izdajanju bankovcev, ki naj bi bili pri njenih blagajnah vedno v polnem nominalnem znesku zamenljivi za kovinski denar k.v., bi se odločala glede na svoje zaloge kovancev. Novi bankovci naj bi se izdajali izključno za namen zamenjave in nikoli brez zadostnega kritja v kovancih k.v. oziroma zagotovitve njihove popolne varnosti. Za njihovo kritje naj bi bila banki prepuščena vsa plačila tujih sil (vojne odškodnine) in zaloge kovancev k.v. iz državnih blagajn. V zameno bi banka uničevala državni papirni denar, ki bi s procesom zamenjave pritekal v njeno blagajno. Bankovci narodne banke so bili razglašeni za »s strani zakonov priznано plačilno sredstvo, katerega uporaba v zasebnem plačilnem prometu pa je odvisna od obojestranskega dogovora, ne da bi zanj veljalo načelo obveznega sprejema«. Kar zadeva plačilni promet z državo, naj bi jih državna uprava pri vseh svojih blagajnah sprejemala kot enakovredne kovancem k.v., pri nekaterih pristojbinah pa zahtevala njihovo uporabo. Privilegirana avstrijska narodna banka naj bi postala edina institucija, ki jih ima pravico izdajati (Pressburger, 1959, str. 89).

Eskontna enota narodne banke naj bi z eventualno prisotnimi presežnimi sredstvi eskontirala varne menice in druge poslovne efekte. Podobno kot banka za izdajanje naj bi dobila privilegij za eskontne posle, kar pomeni, da jih znotraj monarhije ne bi smela opravljati nobena druga družba. Kreditiranju gospodarstva naj bi služila tudi hipotekarna banka. Delovati naj bi začela le, če bi kapital narodne banke dopuščal razširjeno dejavnost. Posojila bi dajala na osnovi popolnega jamstva v nepremičninah (Pressburger, 1959, str. 91).

Ker je izbrani mehanizem izločanja državnega papirnega denarja iz obtoka vodil v povečevanje državnega dolga, naj bi bil za njegovo odplačevanje ustanovljen Sklad za odplačevanje državnega dolga. Posloval naj bi ločeno od narodne banke, vendar bi ta z njim upravljala. Njegovo delovanje naj bi temeljilo na letni renti države v višini 1 milijona guldnov v kovancih k.v., svojo nalogo pa bi opravljal z nakupi državnih obveznic na dunajski borzi. Odkupljenih obveznic začasno ne bi uničeval, ampak bi z obrestnimi prihodki iz njih pospešil odkup preostalih obveznic na trgu (Pressburger, 1959, str. 92-93).

Medtem, ko so si finančniki zaradi preteklih izkušenj želeli čim večje neodvisnosti narodne banke od države, so se zavedali tudi, da narava novoustanovljene institucije ne dovoljuje njene

popolne samovolje. Banka naj bi izvedla zamenjavo državnega papirnega denarja, kar pomeni, da bi morala vsaj v začetku svojega delovanja kot zasebna institucija vstopiti v zapleten finančni odnos z državo, ko bi upravljala tudi z njenimi sredstvi. Zato in pa zaradi velikega vpliva banke na denarno ureditev, je bilo potrebno v organizacijsko strukturo banke vključiti še ustrezne nadzorne organe. Predviden je bil položaj državnega komisarja, preko katerega bi se državna uprava lahko kadarkoli prepričala, da banka posluje v skladu s svojimi statuti. Imel naj bi pravico prisostvovati vsem posvetovanjem v banki, pravico vpogleda v vse njene dokumente ter pravico do dodatnih pojasnil. Če bi menil, da kakšen ukrep banke ni v skladu s statuti ali je v nasprotju z interesi države, bi moral zahtevati, da vodstvo banke o ukrepu doseže dogovor s pristojnim državnim organom (Pressburger, 1966, str. 26).

Nastanek narodne banke v zgoraj opisani obliki ni bil predviden kot enkratni dogodek, ampak naj bi se institucija oblikovala v večletnem procesu. Narodna banka je julija 1816 pričela poslovati še kot napol državna institucija. Iz vrst gospodarske elite je bilo izbranih osem direktorjev, ki so določili prvega guvernerja in nato skupaj z njim tvorili »začasno direkcijo«, ki je bila pooblaščen za upravljanje z banko do oblikovanja »prave direkcije«. Imenovan je bil državni komisar, iz vrst državne uprave pa je prišlo tudi vse potrebno uradniško osebje. Tudi poslovati ni začela takoj v polnem obsegu. Njene naloge so bile v času do imenovanja »prave direkcije« izločanje papirnega denarja iz obtoka in njegovo uničevanje, upravljanje s skladom za odplačevanje državnega dolga in pa vpisovanje delnic. Kot sta določala patenta, so delničarji avgusta 1816, ko je bilo vplačanih prvih tisoč delnic in je institucija prešla v njihovo last, izvolili 50-članski odbor, ki je skupaj z direkcijo in državnim komisarjem izbral 12-članski ožji odbor. Njegova naloga je bila, da pripravi osnutke bančnih statotov in reglementa, ki naj bi podrobneje določili pravila za poslovanje in organizacijo banke (Pressburger, 1966, str. 30).

Statuti so bili po nekaterih popravkih finančnega ministra uzakonjeni julija, reglement pa decembra 1817. Po njihovih določbah naj bi banko v prihodnosti predstavljal odbor delničarjev in direkcija. Odbor delničarjev bi do vplačila vseh delnic sestavljalo petdeset, potem pa sto največjih delničarjev. Člani direkcije pa naj bi bili guverner, njegov namestnik in do vplačila polovice delnic šest, nato pa 12 direktorjev. Oktobra 1817 je odbor delničarjev volil 8 članov direkcije, izmed katerih je cesar enega potrdil za guvernerja in enega za njegovega namestnika. Izbrana je bila prva »prava direkcija«, ki je 19. januarja 1818 prevzela posle od začasne (Raudnitz, 1917, str. 155).

Čeprav je bil pričetek delovanja preostalih oddelkov narodne banke predviden za čas po predaji poslov »pravi direkciji«, je bila eskontna banka odprta že v začetku leta 1817, torej še v času začasne direkcije. Obseg njenih poslov je bil skromen, vendar pa je gospodarstvu monarhije prinesel veliko olajšanje. Obrestna mera se je po odprtju eskontne enote s prejšnjih 10 do 12 odstotkov znižala na 6 do 8 odstotkov, kmalu pa je bila spuščena še na 5%. Glavni vzrok za njeno znižanje je bila želja po povečanju eskontnega portfolia narodne banke, zanimivo pa je, da sta znatno vlogo igrala tudi argumenta pomoči gospodarstvu in izboljšanja tečaja državnih obveznic. Hipotekarna banka v času prvega privilegija ni pričela delovati (Raudnitz, 1917, str. 178).

3.1.1. Izločitev državnega papirnega denarja iz obtoka

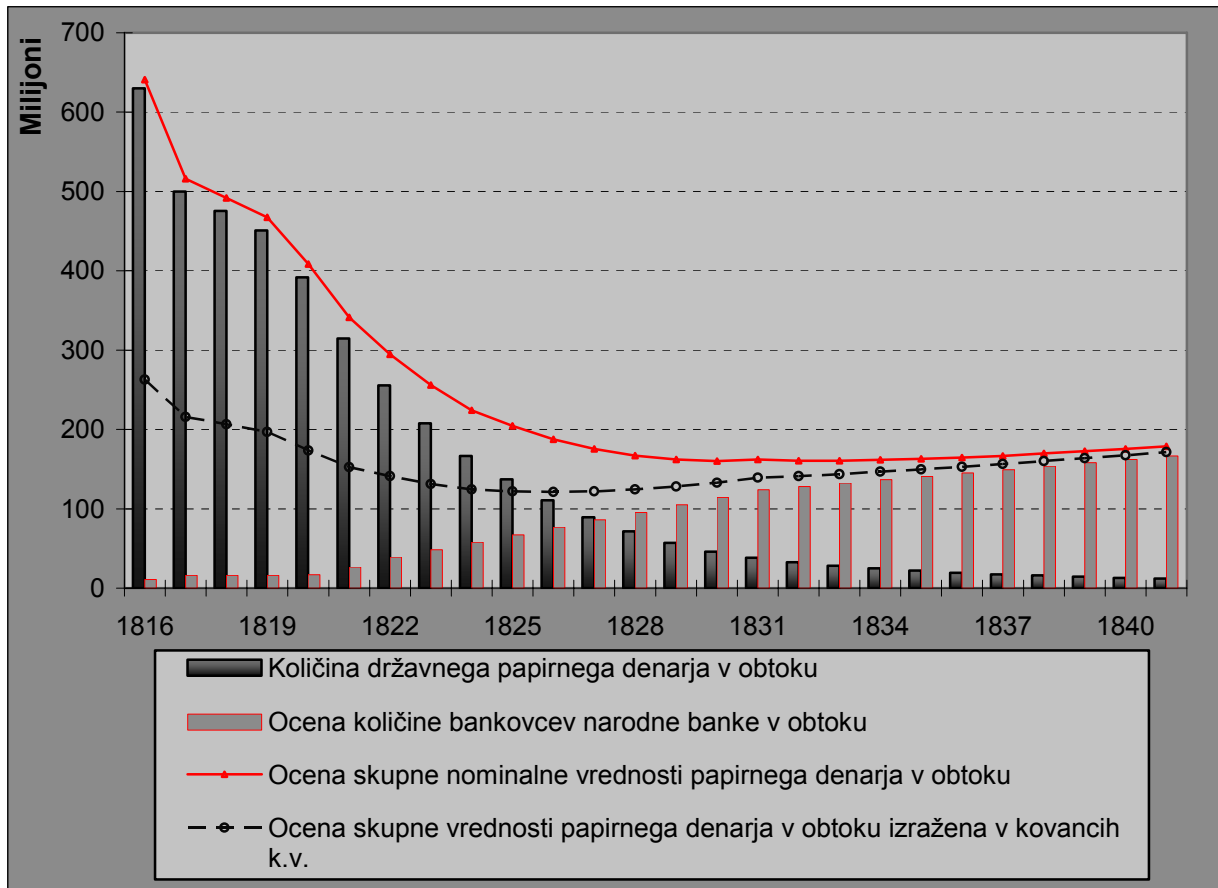
Dolgo pričakovani proces izločitve državnega papirnega denarja iz obtoka se je pričel 1. julija 1816, ko je narodna banka odprla svoja okenca. Že prvi dan se je pri poslovalnici banke zbralo ogromno ljudi, ki so stari papirni denar »Wiener Währung« menjavali za bankovce narodne banke in državne obveznice. Mnogo se jih je zanimalo tudi za delnice narodne banke. Drugi dan zamenjave je potekal z enakim optimizmom in tečaj državnega papirnega denarja je z 261 guldnov za 100 guldnov kovancev k.v. upadel na 246 $\frac{3}{8}$. Že tretji dan pa se je razpoloženje preobrnilo. Naraščalo ni le število menjav državnega papirnega denarja za bankovce narodne banke, ampak tudi število menjav bankovcev za polnovredne kovance k.v. Pred očmi predstavnikov banke se je odvil črni scenarij, po katerem se vsi bankovci vrnejo nazaj v banko, rezerve kovancev k.v. razkropijo po vsej državi, obtok papirnega denarja pa le minimalno zmanjša. Še istega dne so začeli omejevati menjave bankovcev za kovance k.v. (Pressburger, 1959, str. 112-126).

Izkazalo se je, da je odločitev narodne banke za omejitev zamenljivosti bankovcev pomenila propad obstoječih načrtov za izključitev državnega papirnega denarja iz obtoka. Le hitra zadovoljitev vseh zahtev po menjavi bi dala reformnim nameram države potrebno mero kredibilnosti. Kakor hitro pa je banka pokazala, da ima težave z izpolnjevanjem danih obljub, je javnost postala nezaupljiva. Nič čudnega po 20 letih prevar s papirnim denarjem. V naslednjih dneh je prihajalo do neredov v čakalnih vrstah in banka je morala za zaščito prositi vojsko. Tečaj papirnega denarja je reagiral z zvišanjem na 258, upadlo pa je tudi zanimanje za delnice banke. Vlada je vzroke za neugoden razvoj še naprej iskala v špekulacijah in kot so zatrjevali njeni predstavniki, zanje ni bila pripravljena žrtvovati svojih zalog kovancev k.v. Menjave je šestega julija uradno omejila na 7 do 10 milijonov mesečno z maksimalno višino posamezne menjave 7000 guldnov. Otežen je bil tudi postopek zamenjave (Pressburger, 1959, str. 148-154).

Dokler je banka neomejeno zagotavljala zamenljivost papirnega denarja za bankovce in zamenljivost bankovcev za kovance, tečaj papirnega denarja na borzi ni mogel dosti odstopati od tečaja narodne banke. Z omejevanjem zamenjave pa je bila odprta pot zelo nepravični arbitraži. Pojavila se je razlika med tečajem papirnega denarja pri narodni banki in tečajem na dunajski borzi. Tečaj papirnega denarja pri narodni banki je bil namreč ugodnejši. Komur je papirni denar uspelo menjati za bankovce in te za kovance, je slednje lahko donosno prodal na dunajski borzi. Čakalne vrste pri narodni banki so se še podaljšale. Bančna direkcija je, da bi vzpostavila red, tretjega avgusta odločila, da bodo menjave potekale le še s predhodno pisno prijavo. Odobrene menjave naj bi bile objavljene v časopisju in izvršene v vrstnem redu prijave. Učinek ukrepa je bil kratkotrajen, kmalu so se pred banko spet zbirale množice, ki so trgovale na novo-razvitem trgu za odobrene menjave. Bančni direkciji ni preostalo drugega, kot da 18. avgusta v časopisu objavi, da do nadaljnjega banka ne bo več sprejemala vlog za menjavo državnega papirnega denarja, medtem ko bo še naprej sprejemala vplačila delnic in svoje bankovce menjavala za kovance k.v. in obratno. Odločila se je, da bo v manjšem obsegu nadaljevala z izločanjem državnega papirnega denarja z drugačnim mehanizmom. Na borzi je prodajala svoje bankovce in državne obveznice. Ker se je jeseni 1816 država odločila izdati novo obveznico, je banka 25.

januarja 1817 prekinila tudi z omenjenimi prodajami, da ji ne bi konkurirala. Dejavnosti narodne banke v zvezi z izločanjem papirnega denarja iz obtoka so bile ustavljene (Pressburger, 1959, str. 163-174).

Slika 2: Državni papirni denar in bankovci narodne banke v obtoku (1816-1841)

Vir: Raudnitz, 1917, str. 254-255.

Nova obveznica je bila v izločanju papirnega denarja iz obtoka dosti uspešnejša od narodne banke. Narodna banka je v dveh letih po začetku zamenjave zbrala ca. 52 milijonov, z obveznico pa je bilo v dveh letih zbranih skoraj 128 milijonov guldnov papirnega denarja. Obtok se je torej kljub vsem zapletom skupno zmanjšal za preko 180 milijonov guldnov, kar je skoraj tretjina prvotnega obtoka z začetka 1816. Pri tem je banka v svojih operacijah izdala državne obveznice s skupno nominalno vrednostjo 30 milijonov guldnov in za skoraj 14 milijonov guldnov bankovcev, od katerih se je nekaj več kot 4 milijone vrnilo v banko z zamenjavami bankovcev za kovance. V obtoku je torej ostalo 70% bankovcev, kar glede na prve dni po začetku zamenjave niti ni bil slab rezultat. Prebivalstvo je počasi, a vztrajno pridobivalo zaupanje vanje (Pressburger, 1959, str. 178).

Moč narodne banke je v letih, ki so sledila polomu 1816, postopoma naraščala. Presenetilo je vpisovanje njenih delnic, saj je bilo do konca leta 1819 vplačanih preko 50.000 delnic. Z vplačili se je oblikoval relativno močan fond v višini 7 milijonov guldnov, ki jih banka ni mogla donosno naložiti. Izboljševalo se je tudi stanje v državnem proračunu. Za leto 1820 je bilo napovedano, da

bodo že več kot dve tretjini prihodkov in tri četrtine izdatkov države predstavljali kovanci k.v. Ugodne razmere tako pri banki kot pri državi so finančno upravo navdale z upanjem v možnost nadaljevanja procesa zamenjave papirnega denarja (Raudnitz, 1917, str. 196).

Po dogovoru s finančno upravo je narodna banka 20. marca 1820 ponovno začela menjavati državni papirni denar za svoje bankovce in pri tem uporabila tečaj 250 guldnov W.W. za 100 guldnov bankovcev oziroma kovancev k.v., ki je že dlje časa nespremenjen veljal na dunajski borzi. Vsota preostalega papirnega denarja v obtoku je bila ocenjena na 450 milijonov guldnov, kar pomeni, da bi morala imeti za izvedbo popolne zamenjave na voljo 180 milijonov guldnov kovancev k.v. Ker je bilo realno pričakovati, da se bo v obtoku obdržala večja količina njenih bankovcev, je bilo dogovorjeno, da država nanjo prenese 93 milijonov guldnov kovancev k.v., v zameno za preostali izločeni papirni denar pa banka dobi 4% državne obveznice. Menjava je tokrat stekla brez večjih težav in do leta 1835 je bila večina državnega papirnega denarja, kar 430 milijonov guldnov, izvzeta iz prometa. Njegovo vlogo v plačevanju so večinoma prevzeli bankovci narodne banke, ki pa so bili neprimerno stabilnejši, saj jih je bila narodna banka na zahtevo pripravljena kadarkoli menjati v kovance k.v. Lahko bi rekli, da so se razmere v denarnem sistemu končno normalizirale (Raudnitz, 1917, str. 200-217).

3.1.2. Ohlapnost predpisov o kritju bankovcev narodne banke

Čeprav uspeha finančne reforme, začete leta 1816, ne moremo zanikati, pa vseeno ni bila popolna. Kot se je kmalu izkazalo, je bila njena največja pomanjkljivost ohlapnost predpisov glede izdajanja bankovcev. Prvi statuti narodne banke so o njihovem kritju v kovinskih rezervah določali, da banka nikoli ne bo povečevala obsega bankovcev preko meje, ki jo dovoljujejo njene rezerve kovancev k.v. Namen omejitve, da se zagotovi varnost bankovcev, je sicer povsem razviden, vendar pa so ostale odprte možnosti za zelo različne razlage. Velika svoboda je prinesla nihanje kritja bankovcev. Ko je posle leta 1818 prevzela prva prava bančna direkcija, je znašalo ca. 75% in ostalo do leta 1820 nespremenjeno. S ponovnim začetkom menjave državnega papirnega denarja pa je začelo hitro upadati. Leta 1825 je doseglo skromnih 23%, nato pa ostalo nespremenjeno vse do leta 1830, ko je spet upadlo. Najnižjo raven je doseglo konec leta 1831, znašalo je le dobrih 10%. V obtoku je bilo za 124 milijonov guldnov bankovcev, kovinske rezerve pa so bile nižje od 13 milijonov guldnov. Krivdo za upad kritja po letu 1830 je banka pripisovala nemirnim časom, skrbem zaradi napetosti med državami in revolucionarjev. Vsem pa je bilo jasno, da je k upadu dosti prispevala tudi hitra rast za banko donosnih eskontnih poslov, zaradi katerih se je obtok bankovcev hitro povečeval. Zaradi izboljššanega političnega položaja in nakupov srebra je kritje do leta 1835 naraščalo in doseglo celo 29%, po začetku vladavine duševno bolnega Ferdinanda I. pa je spet upadlo in doseglo minimum leta 1840 z 9%. Banka je nujno morala ukrepati. Spet je začela kupovati srebro v tujini, predsednik finančne uprave pa je zahteval tudi, da omeji posojanje in eskontiranje. Čeprav je banka zahtevo upoštevala, pa nikakor ni želela vznemirjati javnosti s svojim neugodnim položajem, zato se ni poslužila za tisti čas radikalnih ukrepov kot na primer spremembe obrestne mere, omejitve skupne vrednosti eskontnih poslov in podobnega. Po zgledu Bank of England je uporabila koncept »moral suasion«, kar pomeni, da je podjetjem s katerimi je tekoče sodelovala,

poslala prošnje, naj nekoliko omejijo svoje refinanciranje pri njeni eskontni enoti. Ukrep je skupaj s povečanjem količine srebra in izboljšanjem političnega položaja prinesel želeni rezultat. Konec leta 1841 se je kritje povzpelo na 24%, kovinske rezerve so dosegle skoraj 40 milijonov guldnov, količina bankovcev v obtoku pa 167 milijonov guldnov (Pressburger, 1966, str. 40-45).

3.2. Drugi privilegij (1841-1862)

Po letu 1820 je nastopilo dolgo obdobje, ko se razen zamenjave državnega papirnega denarja z bankovci narodne banke, na področju denarne ureditve ni dogajalo nič posebnega. Vendar pa smer, v kateri se je razvijal avstrijski finančni sistem, državni finančni upravi nikakor ni bila pogodu. Narodna banka naj bi v ureditvi, zgrajeni s statuti iz 1817, uživala previsoko stopnjo samostojnosti. Njene odločitve, predvsem določanje obsega eskontnega poslovanja in količine bankovcev v obtoku so, razumljivo, imele velik vpliv na gospodarstvo in kreditni sistem monarhije, banka pa naj bi jih sprejemala le z ozirom na svoje lastne interese. Ohlapne predpise naj bi izkoriščala za razmah eskontnih poslov iz zasebnih interesov vodstva, tesno povezanega z nekaterimi podjetji. Po mnenju finančne uprave je bilo nujno potrebno povečati vlogo državnih nadzornih institucij. Primerna priložnost se je ponudila leta 1841, ko se je iztekal prvi privilegij narodne banke. V pogajanjih o podaljšanju je finančna uprava od banke zahtevala ustrezne prilagoditve statotov, ki jih je morala banka enostavno sprejeti, saj ji je v nasprotnem primeru grozila izguba privilegija (Pressburger, 1966, str. 44-47).

Statuti drugega privilegija, ki je začel veljati oktobra 1841, so se od prvih najbolj razlikovali v obsegu pristojnosti finančne uprave v denarnih zadevah. Namesto enega sta sedaj narodno banko nadzorovala dva državna komisarja z razširjenimi pristojnostmi. Prvi je moral kot prej paziti, da se narodna banka obnaša v skladu s svojimi statuti, dodatno pa, da razmerje med količino bankovcev v obtoku in kovinskimi rezervami ne preseže vsakokratne dogovorjene vrednosti. Drugi komisar je moral preverjati primernost v eskont predloženih papirjev in nepristranskost v posojanju ter nadzorovati spoštovanje novih limitov banke za te posle (Pressburger, 1959, str. 193-199).

Če bi se finančna uprava omejila na razširitev svojih nadzornih funkcij, denarna ureditev ne bi doživela večjih sprememb, tako pa je zahtevala svoje soglasje tudi za povečanje sredstev banke, spreminjanje kritja bankovcev, spremembo eskontne obrestne mere, določanje dividende, odpiranje poslovalnic in podobno, kar pomeni, da je lahko kadarkoli v prihodnosti nase prevzela tudi večji del denarne politike. Ko je 1841 novi privilegij začel veljati, je cesar imenoval kar celotno direkcijo in ne samo guvernerja ter njegovega namestnika kot v prvem privilegiju (Pressburger, 1959, str. 215-218).

Kljub konceptualnemu približevanju ureditvi pred letom 1816, za katero vemo, da je denarni sistem na koncu pripeljala v zelo žalostno stanje, so bili neposredni učinki sprememb statotov ugodni. Večja strogost v eskontnem poslovanju se je odrazila na rasti kritja bankovcev, ki je do leta 1845 doseglo 40%. Denarni sistem se je tudi sicer znašel v zglednem stanju in mogoče bi se ureditev celo izkazala za primeren kompromis med vplivom zasebnih interesov delničarjev in

vplivom državne uprave na poslovanje narodne banke. Priložnost, da se ureditev dokaže na dolgi rok, so uničili dogodki leta 1848 (Pressburger, 1966, str. 48).

3.2.1. Marčna revolucija

Da so na vidiku velike težave, so že leta 1847 napovedale demonstracije proti represiji Metternichove policijske države. Vojska jih je krvavo zatrla, med prebivalstvom pa sprožila nemir, ki je imel neposredne učinke tudi na bilanco narodne banke. Zaradi povečanih potreb države se je obseg eskontiranja njenih vrednostnih papirjev več kot podvojil, upadati pa so začele tudi kovinske rezerve. Še pred začetkom revolucije je kritje bankovcev upadlo nazaj na 32% (Pressburger, 1966, str. 52-55).

Resnična zaostritev je napočila marca leta 1848, ko je po govoru Ljudovita Košuta v Budimpešti postalo jasno, da je revolucija zajela tudi Avstrijo. Narodna banka se je znašla v resnih težavah, saj je nastala negotovost sprožila naval na njene blagajne. Kljub zagotovitvi, da bo zamenljivost vedno zagotovljena, so ljudje za svoje bankovce zahtevali varnejši kovani denar k.v. Stanje kovinskih rezerv je iz dneva v dan upadalo (Pressburger, 1966, str. 55-60).

Trmasto vztrajanje imetnikov bankovcev po zamenjavi je sicer popolnoma zdravo institucijo sililo v sprejemanje vedno strožjih in škodljivejših ukrepov. Javnost je narodna banka najprej poskušala pomiriti z objavo svojih poslovnih izkazov v dunajskem časopisju, dosegla pa je ravno nasprotni učinek. Podložniki niso bili vajeni takšnega načina komunikacije z »državo«, zato so postali še bolj sumničavi. Sledila je prepoved izvažanja srebrnikov in zlatnikov ter javni razgласi veletrgovcev in obrtnih zbornic, da bodo neomejeno sprejemali bankovce v plačilo, a vse skupaj ni prav nič zaleglo. Kmalu so rezerve upadle na tako nizko raven, da je bila narodna banka primorana omejiti menjave na najvišji znesek 25 guldnov. Kot leta 1816, tudi tokrat že sama novica o omejitvi na javnost ni mogla delovati pomirljivo, poleg tega pa se je narodna banka v izdanem razglasu še zelo nerodno izrazila in priznala, da se med ljudmi širi »panični« strah. Nastalega pritiska narodna banka ni mogla zdržati. Odpravila je zamenljivost svojih bankovcev, državo pa prosila, da za njene bankovce uzakoni obvezni sprejem tudi v zasebnem plačilnem prometu, kar se je 22. maja 1848 tudi zgodilo. Gledano z današnjega vidika so bankovci narodne banke po 32 letih obstoja dobili status zakonitega plačilnega sredstva in ga z izjemo kratkega obdobja v letih 1858/59 tudi ohranili (Pressburger, 1959, str. 266-289).

Odprava zamenljivosti bankovcev za srebro je povzročila drugačne težave. Pomenila je uvod v dobo premije srebrnega denarja, ki je trajala vse do preoblikovanja Avstrijske narodne banke v Avstro-ogrsko banko leta 1878. Premija je hitro dosegla raven, ko so ljudje prenehali plačevati s kovanci k.v. in je nastopilo pomanjkanje drobiža. Izdani so bili apoeni bankovcev po 1 in 2 guldna, kar pa očitno ni zadostovalo, saj jih je javnost rezala na dva oziroma štiri dele. Na pomoč je priskočila finančna uprava, ki je priskrbela papirni denar minimalne vrednosti. Žal pa država ni ostala le pri tiskanju denarja nizkih nominalnih vrednosti, ampak je (kljub pospešenemu zadolževanju pri narodni banki) izdala več vrst svojega denarja višjih nominalnih vrednosti. Svoj denar pod imenom »Košutovi bankovci« je izdajal tudi uporniški ogrski del monarhije. Vse

oblike državnega papirnega denarja so bile obrestovane, imele so status zakonitega plačilnega sredstva in vse po vrsti so prinašale mnogo dodatnih težav. Ne le, da so zviševale premijo srebrnega denarja, pomenile so tudi kršitev privilegija narodne banke za izdajanje bankovcev (Pressburger, 1959, str. 301-320).

Ko so se razmere maja 1849 delno umirile, je imela narodna banka kljub nakupom le še za 31 milijonov guldnov srebra, medtem ko je bilo v obtoku za 245 milijonov guldnov bankovcev. Njihovo kritje je torej znašalo le dobrih 12% (Pressburger, 1966, str. 70).

3.2.2. Poskusi sanacije denarnega sistema po revoluciji

Glavna skrb finančnikov avstrijske monarhije po končani revoluciji je bila, kako popraviti škodo nastalo v denarnem sistemu. Najbolj jih je vznemirjal obstoj državnega papirnega denarja, sledili pa so mu dolgovi države do narodne banke. Za iskanje rešitev so bile vzpostavljene razne komisije, ki naj bi na novo oblikovale odnose med narodno banko in državo, vendar njihovi predlogi večinoma niso bili upoštevani. Vsi skupaj so leta 1851 rezultirali v skromnem patentu, v katerem je bilo najprej ponovno ugotovljeno, da namen narodne banke ni pokrivanje državnih izdatkov. Konkretnjeji sta bili omejitve obtoka državnega papirnega denarja na 200 milijonov guldnov in namera, da se v prihodnosti popolnoma izloči iz obtoka. Glede dolga sta se narodna banka in finančna uprava dogovorili, da se preoblikuje v eno samo posojilo z obrestno mero 2%, kar pa je bil tudi edini dogovor, dosežen brez večjih težav. Odnos med obema institucijama je bil namreč skozi celoten drugi privilegij zelo hladen. Večinoma sta se prepirali o obsegu delovanja eskontne enote in višini dividende, napetosti pa je povzročala tudi prisotnost državnega papirnega denarja. Z močjo, ki si jo je finančna uprava priskrbela s spremembami statuta narodne banke iz leta 1841, je na koncu vedno uspela uveljaviti svoje poglede. Dober primer je spor iz leta 1853, ki je nastal zaradi želje finančnega ministra, da banka omeji svoje eskontno poslovanje in dajanje posojil. Čeprav je kot razlog za svoje zahteve navajal potrebo po omejitvi količine bankovcev v obtoku, je po drugi strani želel, da banka odpre novi poslovalnici v Linzu in Brnu. Aprila 1853, ko je od državnih komisarjev pri narodni banki zahteval, da zavrneta vsakršno eskontiranje, ki bi vodilo v povečanje obtoka bankovcev, je prišlo do odprtega konflikta, v katerem je kot običajno prevladalo mnenje ministra. Banka je morala velike komitente pozvati k omejitvi eskontnih poslov, menice manjših podjetij pa zavračati. Kasneje je minister v svojih zahtevah le nekoliko popustil in dovolil povečanje eskontnega portfolia na 45 milijonov guldnov, v zameno za omejitve obtoka bankovcev narodne banke na 200 milijonov guldnov (Pressburger, 1959, str. 347-354).

Čas po letu 1853 je bil očitno mnogo primernejši za sklepanje konkretnih dogovorov, ki naj bi znižali premijo srebrnega denarja. Leta 1854 sta finančna uprava in narodna banka sklenili pogajanja o državnem papirnem denarju. Dogovorjeno je bilo, da se državni papirni denar prenese na narodno banko, ki ga bo kasneje v obtoku zamenjala s svojimi bankovci. V obtoku je bilo za 150 milijonov guldnov državnega papirnega denarja, kar je pomenilo, da so se z dogovorom za ta znesek povečevale obveznosti narodne banke. V zameno naj bi državna uprava banki vsako leto plačala 10 milijonov guldnov in dolg bi bil v 15 letih odplačan. V istem letu je

država pripravila tudi izdajo velike obveznice, prihodke pa namenila neposredno narodni banki, da bi poravnala preostali dolg. Z njegovo poravnavo se je finančni upravi mudilo zato, ker so ljudje nanj gledali kot na enega poglavitnih razlogov za premijo srebra (Pressburger, 1966, str. 80).

Na žalost obveznica ni prinesla zelenih rezultatov, poleg tega je morala država del prihodkov porabiti za pokrivanje tekočih potreb. Ker je velik del dolga do narodne banke ostajal neporavnan, je bila leta 1855 izvedena še ena finančna reforma. Država je narodni banki predala »dobrine« v vrednosti 156 milijonov guldnov. Objekti, ki so prešli v njeno upravljanje, naj bi služili za varovanje dolga pa tudi za njegovo odplačevanje, če bi jih banka uspela prodati po primerni ceni (Kamitz, 1949, str. 134).

Avstrijski finančni sistem je bil zaradi reforme bogatejši še za dve novosti. Za razširitev možnosti financiranja gospodarstva je bila ustanovljena banka »Creditanstalt für Handel und Gewerbe«, delovati pa je začel tudi hipotekarni oddelek narodne banke. Slednji je bil predviden že v ustanovnih listinah narodne banke iz leta 1816, vendar zaradi prenizkih potreb gospodarstva ni bil nikoli odprt. Po osvoboditvi kmetov leta 1848 pa so številni zemljiški gospodje le stežka shajali s svojimi lastnimi sredstvi, zato so potrebe po zunanjem financiranju hitro naraščale. Oblikovanje hipotekarnega oddelka narodne banke kot osrednjega mesta za kreditiranje kmetijstva, se je zdela razumljiva posledica. Delnice novega oddelka so morale biti vplačane v srebrnem denarju. Mogoče je bilo tudi plačilo v bankovcih, vendar je bila v tem primeru cena delnice prilagojena za premijo srebrnega denarja ter še dodatno povišana za pol odstotka. Način vplačila kaže na očitno kršitev predpisov o bankovcih kot zakonitem plačilnem sredstvu. Kljub temu zgodovinski viri poročajo, da je izdaja uspela zelo dobro. Večino delnic so kupili stari delničarji. Oddelek je začel poslovati 1. julija 1856, natanko 40 let po odprtju prve poslovalnice Privilegirane avstrijske narodne banke (Rathkolb, 2005, str. 11-20).

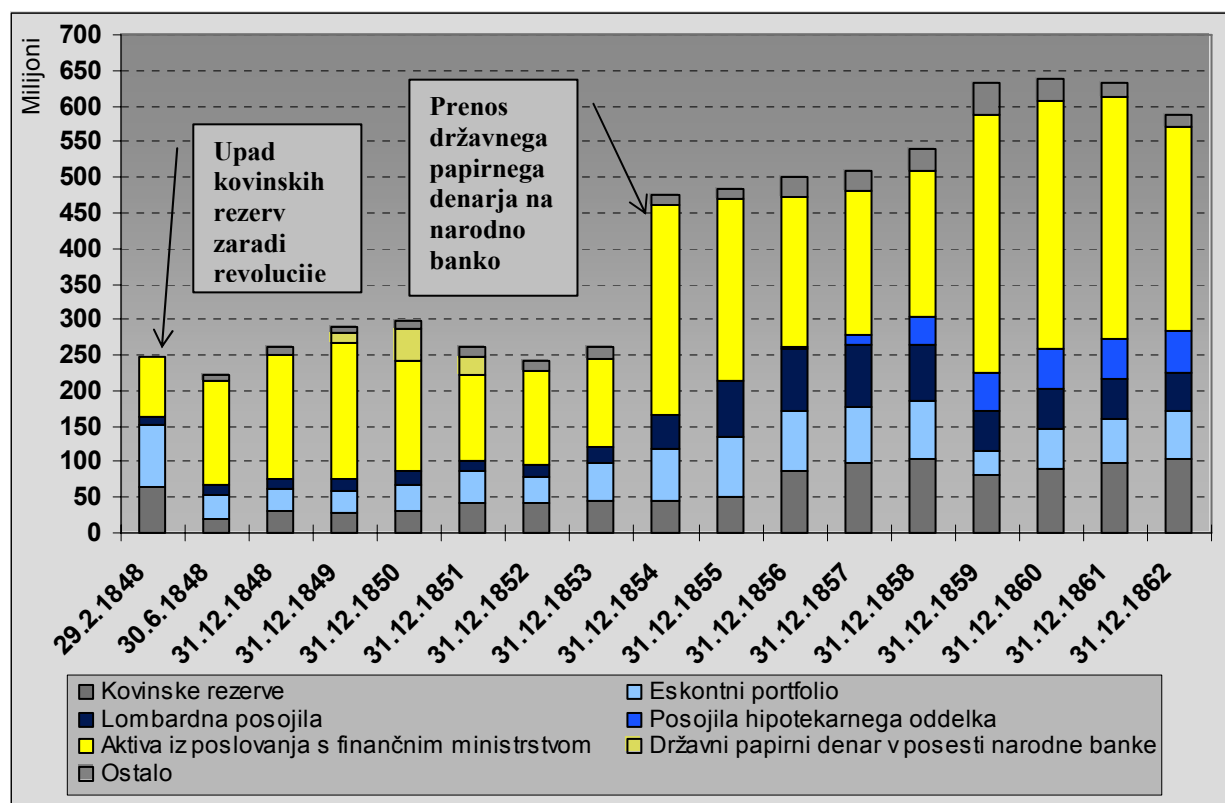
Prizadevanja za odpravo premije srebrnega denarja, ki je bila sinonim za normalizacijo razmer v denarnem sistemu, so se leta 1856 nadaljevala s prvim povečanjem obrestne mere po letu 1833. Bilo je plod prizadevanj finančnega ministra, ki je menil, da mu bo sledil upad obsega eskontnega portfolia narodne banke, posledično pa tudi količine bankovcev v obtoku. Kritje bankovcev bi se zvišalo, zato bi morala premija srebra upasti. Podlaga za razmišljanje finančnega ministra so bili dogodki v začetku 1856, ko je kritje bankovcev naraslo zaradi vplačil delnic hipotekarnega oddelka, premija srebra pa je reagirala z znižanjem. Izkazalo se je, da je bilo njegovo sklepanje pravilno, saj je premija kmalu po povišanju obrestne mere upadla na 10%. Od leta 1856 dalje so poskušali na premijo srebra delovati z »obeh« strani – povečevali so kovinske rezerve z nakupi srebra in vpisovanjem delnic ter zniževali obtok bankovcev preko instrumenta obrestne mere (Pressburger, 1966, str. 91-93).

3.2.3. Pogodba o denarni ureditvi z Nemško carinsko zvezo iz leta 1857

Ugodni vtisi, ki so jih vzbujale uspešno izvedene reforme v preteklih letih in upadanje premije srebrnega denarja, kot znak normalizacije razmer, so avstrijsko finančno upravo spodbujale k

zastavljanju višjih ciljev. Avstrija je bila že od nekdaj ena glavnih favoritov za zmago v tekmi za prevlado nad nemškimi deželami, zato je izkoristila vsako možnost, da svoj vpliv razširi tudi zahodno od svojih meja. Kot 100 let pred tem z Bavarsko, je leta 1857 sklenila pogodbo o denarni ureditvi z Nemško carinsko zvezo. Še vedno zaradi političnih interesov drugih dežel (posebej Prusije, že od nekdaj največje avstrijske tekmice) ni bilo mogoče uvesti skupne valute. Kljub temu so podpisnice pogodbe dosegle precejšen napredek - prešle so na valute s skupno osnovo (Probszt, 1983, str. 541)

Slika 3: Razvoj aktivne strani bilance stanja Privilegirane avstrijske narodne banke (1848-1862)

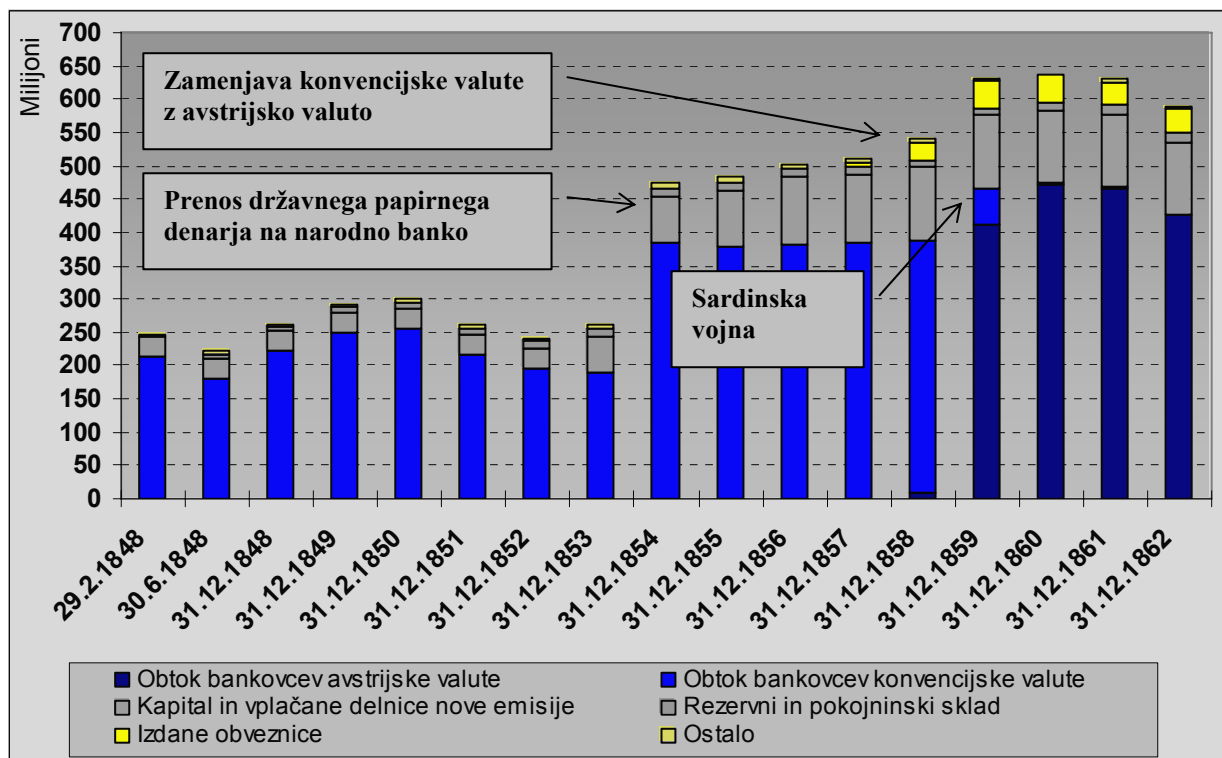

Vir: Pressburger, 1959, str. 452 do 490.

Avstrija se je morala po več kot 100 letih odpovedati stari »konvencijski« valuti in preiti na novo valuto z imenom »avstrijska« valuta. Nova valuta je za svojo kovinsko osnovo obdržala srebro, od stare pa se je razlikovala v teži guldna. Iz 500g čistega srebra se je kovalo po 45 guldnov avstrijske valute, kar pomeni, da je novi gulden vseboval malenkost manj srebra kot stari. Menjalno razmerje je znašalo 1,05 guldnov avstrijske valute za 1 gulden konvencijske valute. Države so se v pogodbi zavezale tudi, da ne bodo izdajale papirnega denarja s »prisilno« vrednostjo, če ne bo hkrati zagotovljena možnost zamenjave za polnovredne srebrne kovance. Obstoječe izjeme naj bi bile odpravljene do januarja 1859. Za Avstrijo je dogovor pomenil, da mora narodna banka do navedenega datuma ponovno uvesti zamenljivost svojih bankovcev, vendar pa ga je finančni minister podpisal brez večjih pomislekov. Če bi razmere ostale vsaj približno takšne, kot v preteklih nekaj letih, prehod v stanje zamenljivosti narodni banki ne bi smel povzročiti nobenih težav (Pressburger, 1959, str. 495-510).

Vseeno je narodna banka svoje delovanje takoj prilagodila novim smernicam. Povečala je nakupe srebra v tujini, tako da so se njene kovinske rezerve do konca julija 1858 vključno z zneskom, ki je bil vplačan pri vpisovanju delnic, povečale na 105 milijonov guldnov. V času od konca leta 1855 (48 milijonov) so se torej več kot podvojile. Ker je bil rok za uvedbo zamenljivosti vedno bliže, je finančna uprava izdala zakon o uresničevanju pogodbe o denarni ureditvi. Odločeno je bilo, da sme banka od 1. novembra 1858 dalje izdajati le še bankovce avstrijske valute, ki jih mora na zahtevo vselej izplačati v srebrnih kovancih. Po desetih letih nihanja se je vrednost bankovcev izenačila z vrednostjo kovinskega denarja enakih nominalnih vrednosti – premija srebra je izginila. Narodna banka je dobila tudi nove predpise o kritju svojih bankovcev. Vsaj tretjina je morala biti kritih »z zakonitimi oblikami srebrnikov oziroma srebrnih palic, delno lahko tudi z zlatniki in zlatimi palicami«, preostali del pa z na zakonit način eskontiranimi menicami ali posojili (Pressburger, 1966, str. 95-97).

Slika 4: Razvoj pasivne strani bilance stanja Privilegirane avstrijske narodne banke (1848-1862)

Vir podatkov: Pressburger, 1959, str. 452 do 490.

Prehod nazaj na zamenljivost narodni banki v skladu s pričakovanji ni delal večjih preglavic. Kljub temu je finančna uprava, ko je opazila, da so se kovinske rezerve narodne banke nekoliko zmanjšale, v kovanem denarju poplačala del svojega dolga do narodne banke. Na vsak način je namreč hotela preprečiti, da bi se znižanje pokazalo v letni bilanci banke in vznemirilo javnost (Pressburger, 1966, str. 98).

3.2.4. Sardinska vojna leta 1859

Ko sta narodna banka in finančna uprava končno dosegli cilj, za katerega sta se trudili polnih 10 let, je usoda postregla z novimi izzivi. V začetku leta 1859 so se pojavile napetosti v mednarodnih odnosih in državni izdatki so spet narasli. Čeprav je finančna uprava iskala vse mogoče rešitve, jih ni mogla poravnati brez posojil narodne banke. Negativna gibanja so se nato hitro stopnjevala in vrhunec dosegla v aprilu, ko je denarni sistem prizadela še njegova najhujša sovražnica – vojna. Finančna uprava je morala preprečiti, da bi se ponovili dogodki iz leta 1848, ko so se ljudje trumoma zbirali pred blagajnami narodne banke, da bi bankovce menjali v kovance. Na njeno pobudo je cesar že dan po objavi vojne napovedi Sardinskemu kraljestvu narodno banko razbremenil dolžnosti, da svoje bankovce zamenjuje za kovinski denar. Cena odločitve je bila velika – po le dobri polovici leta se je morala Avstrija odpovedati stabilni vrednosti papirnega denarja. Premija bankovcev se je z ničle v nekaj mesecih povzpela na kar 40% in pojavili so se znaki krize, poznani že iz let 1848/49: prebivalstvo v plačilih ni več uporabljalo kovancev, v plačilnem prometu so se pojavili kosi bankovcev za 1 gulden... Narodna banka se je soočala z nižanjem vrednosti svojih kovinskih rezerv pa tudi eskontnega portfolia. Kljub temu se je obtok njenih bankovcev zvišal zaradi posojil državi. Že na tem mestu lahko povemo tudi, da uradna zamenljivost v Avstriji, kljub desetletjem prizadevanj, ni bila nikoli več uvedena (Pressburger, 1966, str. 98-105).

3.3. Tretji privilegij (1862-1878)

Vojaški neuspehi v Italiji so močno omajali prej utrjen položaj avstrijskega absolutizma. V svoji končni fazi so vodili v odstop ministra Bacha, ki je simboliziral vrnitev notranjepolitične ureditve Avstrije k načelom leta 1848. Učinke premikov v smeri demokratičnih reform je mogoče zasledovati tudi v denarni ureditvi (Pressburger, 1966, str. 107).

Večino strokovnjakov za državno upravo pa tudi samega cesarja, so dogodki preteklih 20 let prepričali, da odnos med narodno banko in državo, utemeljen v drugih statutih narodne banke ni primeren. Vedno znova je prihajalo do sporov med stranema glede višine dividende, obsega eskontnega poslovanja in podobno. Stališča finančne uprave so bila sicer večinoma dobro utemeljena, vendar pa so posegala tudi v najmanjše podrobnosti poslovanja. Očitna je postala potreba po povečanju svobode narodne banke v sprejemanju odločitev, vendar le ob hkratni določitvi jasnejših in konkretnjših pravil poslovanja. Priložnost za ponovno definicijo odnosov med narodno banko in državo so odprli politični premiki po koncu Sardinske vojne (Pressburger, 1966, str. 83-98).

Čeprav se drugi privilegij narodne banke še ni iztekel, je občutno izboljšanje politične klime finančno upravo spodbudilo k obsežni reformi denarne ureditve. V letih 1861 in 1862 so se odvila pogajanja z narodno banko, katerih rezultat je bila »Die Bankakte«. Skupek predpisov je bil oblikovan po vzoru britanskega »Peel's Act« iz leta 1844 in je vseboval štiri listine: pooblastilo finančnemu ministrstvu za izvedbo reforme, nove statute in reglement narodne banke ter dogovor med državo in narodno banko o poravnavi medsebojnih obveznosti. Z njenim

sprejemom decembra 1862 je bil drugi privilegij Privilegirane avstrijske narodne banke predčasno zaključen, začel pa je veljati tretji, ki naj bi predvidoma trajal do konca leta 1876 (Pressburger, 1959, str. 719).

3.3.1. »Die Bankakte«

Pričakovano so statuti tretjega privilegija največje spremembe vpeljali na področju odnosa med narodno banko in finančno upravo - v veliki meri je bila uzakonjena vrnitev na liberalne določbe prvih statutih narodne banke. Odpravljena je bila funkcija drugega državnega komisarja, funkcija prvega pa je bila zožena na preverjanje skladnosti poslovanja banke z njenimi statuti. Izpuščena je bila lista primerov za dogodke, v katerih mora banka iskati soglasje finančne uprave. Narodna banka je lahko ponovno sama odločala o višini svojega lastniškega kapitala, višini dividende in podobno (Pressburger, 1959, str. 720-724).

Vrnitev k koreninam prvega privilegija je prevladala tudi v novi organizacijski strukturi narodne banke. Okrepljen je bil nadzor delničarjev nad njenimi odločitvami. Skupščina delničarjev je po novem volila direkcijo (katere sestava se ni spremenila) in pa odbor delničarjev, ki je sodeloval pri določanju obrestne mere in pregledoval polletne poslovne izkaze banke ter o njih poročal skupščini. Guvernerja je kot v vsej zgodovini še naprej imenoval cesar, njegovega namestnika pa po novem spet bančna direkcija (Pressburger, 1959, str. 724).

Predmet preoblikovanja so bila tudi druga področja denarne ureditve, vendar tukaj ni bilo opaziti vračanja v preteklost, ampak so bile implementirane zelo moderne ideje. Prvič je bila podana celovita definicija bankovca. Banka je namreč dobila privilegij »za tiskanje in izdajanje plačilnih nalogov na samo sebe, ki so neobrestovani, morajo biti prinosniku na zahtevo izplačani v kovinskem denarju ter ne smejo imeti nominalne vrednosti nižje od 10 guldnov.« Določilo o njihovem kritju je bilo zapisano po vzoru britanskega »Peel's Act«. Za prvih dvesto milijonov guldnov bankovcev banki ni bilo potrebno vzdrževati nobenih kovinskih rezerv, morali pa so biti kriti z njenim eskontnim oziroma posojilnim portfoliom. Obtok bankovcev nad 200 milijoni guldnov pa je moral biti v polnem znesku krit s kovinskimi rezervami. Kot se je izkazalo v prihodnosti, je predpis zelo učinkovito omejil količino bankovcev v obtoku, hkrati pa tudi obseg eskontnega poslovanja. Glavni argument za njegovo kasnejšo modifikacijo je bil, da zavira razvoj gospodarstva. Z določbo o kritju so bili narejeni tudi nadaljnji koraki na poti k zlati valuti. Narodna banka je lahko po novem četrtno svojih kovinskih rezerv držala v zlatu (Pressburger, 1959, str. 725-726).

Da je bila ponovna uvedba zamenljivosti še vedno prvi cilj avstrijskih državnikov, dokazuje predpis, da mora banka zagotoviti zamenljivost svojih bankovcev za kovance, sicer izgubi privilegij. Ker je bilo leta 1862 v obtoku kar za 426,8 milijonov guldnov bankovcev, za katere je banka vzdrževala le 105,4 milijone guldnov kovinskih rezerv, velikega koraka ni bilo mogoče storiti čez noč. Kot rok za uvedbo zamenljivosti je bil izbran začetek leta 1867. Banka je imela torej na voljo štiri leta, da izboljša svoj položaj. »Die Bankakte« je predvidela večino potrebnih ukrepov. Delno poplačilo državnega dolga do narodne banke in prodaje vrednostnih papirjev v

lasti narodne banke naj bi omogočile znižanje obtoka bankovcev na eni in povečanje kovinskih rezerv na drugi strani. Prodaja vrednostnih papirjev za zmanjševanje količine bankovcev v obtoku seveda ni pomenila nič drugega, kot pričetek izvajanja operacij odprtega trga. Finančni minister je narodni banki predlagal, naj ob ugodnih dnevih vrednostne papirje prodaja na borzi, a se je ta predlogu upirala z utemeljitvijo, da bi na ta način izgubila svojo najboljšo aktivo (Pressburger, 1966, str. 113).

V letih 1863 do 1865 sta tako finančno ministrstvo kot narodna banka zgledno izpolnila svoje obljube, zato se je položaj valute in narodne banke občutno izboljšal. Narodna banka je odprodala še več vrednostnih papirjev kot je bilo dogovorjeno in skupno zmanjšala obtok bankovcev kar za 57 milijonov guldnov. Premija srebra je z 38% leta 1862 tekom leta 1863 upadla na 10%. Izboljšanje denarnega sistema pa je žal prineslo težave drugje. Ker je bila stabilizacija valute skoraj izključno predvidena z ukrepi zniževanja količine denarja v obtoku, je gospodarstvo plačalo visoko ceno. Najbolj sta bila prizadeta industrija in kmetijstvo, saj je restriktivna denarna politika hudo zaostri negativna gibanja, ki so jih povzročile slabe letine (Baltzarek, 1973, str. 67).

Do leta 1865 se je gospodarstvo znašlo v globoki gospodarski krizi, za katero so vsi krivili »Die Bankakte«. Olajšanja ni ponujal niti pogled v prihodnost, saj je ponovno rasla moč absolutizma, na zunanjepolitičnem prizorišču pa se je napovedoval odločilni boj za prevlado v Nemčiji. Zdi se, da se je le narodna banka znašla v ugodnem položaju, saj naj bi se po mnenju finančnega ministra uvrščala med najstabilnejše kreditne institucije v Evropi. Premija srebra je upadla na le 5%, kar je pomenilo, da bi se lahko avstrijska valuta stabilizirala še pred letom 1867. Gospodarski krogi, ki so že dlje časa opozarjali, da je cena za stabilizacijo valute porazdeljena zelo nepravilno, so končno uspeli prepričati tudi finančnega ministra. V začetku leta 1866 je narodno banko pozval, naj začasno ne prihaja do večjih znižanj količine denarja v obtoku, saj 1. januar 1867 ni fiksni rok za ponovno uvedbo zamenljivosti. Prvotni načrt oblikovan z »Bankakte«, je bil uradno preložen na kasnejši datum (Androsch, 1985, str. 23).

3.3.2. Vojna za prevlado v Nemčiji leta 1866

Leto 1866 je končno prineslo odgovor na vprašanje, katera izmed srednjeevropskih držav je najmočnejša. Čeprav se je naslova dlje časa nadejala tudi Avstrija, ji tega v odločilni vojni s Prusijo ni uspelo dokazati. Avstrija, ki je vojno izgubila, je bila izključena iz Nemške zveze, Prusija pa je preostale nemške državice kmalu združila pod svojo vladavino (Probszt, 1983, str. 542).

Medtem ko je že gospodarska kriza leta 1865 vodila v odlog nekaterih njenih določb, pa so dogodki leta 1866 načeli samo jedro »Bankakte«. Naraščanje vojne nevarnosti je že v začetku leta povzročilo dvigovanje premije srebra. Hitro se je z dveh povzpela na 30 odstotkov, kar je bilo dovolj, da so se pojavili znaki krize iz let 1848/49 oziroma 1859. Zaradi oboroževanja pa so naraščali tudi državni izdatki. Finančna uprava je za njihovo plačevanje še preden se je vojna sploh začela, uporabila mehanizem narodne banke. Ker pa je bila veljavna zakonodaja glede

poslovanja narodne banke zelo stroga, je moralo ministrstvo pokazati vse svoje kreativne spretnosti. Predpis, da količina bankovcev narodne banke v obtoku ne sme preseči 200 milijonov guldnov, je obšlo z zahtevo po prenosu vseh bankovcev narodne banke za 1 in 5 guldnov, katerih obtok je bil ocenjen na 150 milijonov guldnov, med neposredne obveznosti države. V zameno je morala narodna banka dati državni upravi na razpolago enak znesek svojih bankovcev višjih nominalnih vrednosti. Skupno premoženje države, prav tako pa tudi banke, se ni spremenilo. Kljub temu je imela operacija velike posledice, saj se je v rokah države znašlo za 150 milijonov guldnov bankovcev narodne banke, za prav toliko pa se je kmalu povečala tudi količina papirnega denarja v obtoku (Pressburger, 1966, str. 118).

Začetku vojne so sledile še hujše kršitve »Bankakte«. Povod za naslednjo je bil težak poraz Avstrije pri Königgrätzu, ko je finančni minister od narodne banke zahteval posojilo 200 milijonov guldnov v bankovcih ter 20 milijonov srebrnih tolarjev, ki so jih za umik iz Avstrije zahtevali Prusi. Obtok bankovcev se je torej povečal, medtem ko so se srebrne rezerve močno znižale. Finančni minister je hkrati razveljavil tudi vse določbe statutih narodne banke, ki bi nasprotovale omenjenim poslom, tudi obvezo za uvedbo zamenljivosti bankovcev. Vojni ukrepi pa se z omenjenim še niso zaključili, saj je stiska državno upravo silila k še strožjim ukrepom. Za denarno ureditev najbolj škodljiva je bila odločitev za ponovno tiskanje državnega papirnega denarja. Stari, prevzeti bankovci za 1 in 5 guldnov so bili zamenjani z novimi, pričeli pa so tudi s tiskanjem dodatnih količin, ki so za desetletja obremenile denarni sistem monarhije (Pressburger, 1966, str. 120-122).

Konec leta 1866 je bilo v obtoku za 224 milijone guldnov »nekritega« državnega papirnega denarja, ki je zelo negativno vplival na vrednost vsega papirnega denarja avstrijske valute, tudi bankovcev narodne banke. Premija srebra se je ustalila pri 29 odstotkih. Po drugi strani je rast količine denarja prinesla tudi pozitivne učinke. Zaradi ekspanzivne denarne politike se je 1866 končala deflacijska kriza, ki je vztrajala vse od leta 1863. Okrevanje Avstrije je bilo toliko bolj očitno, ker je v preostalih evropskih državah recesija še naprej trajala. V monarhijo so pritekale velike količine tujega kapitala (Androsch, 1985, str. 24).

3.3.3. Pogodba o nastanku Avstro-Ogrske iz leta 1867

Hud poraz v vojni s Prusijo je avstrijsko vlado zelo oslabil. Že v začetku naslednjega leta je bila prisiljena popustiti zahtevam ogrskega dela monarhije po večji stopnji samostojnosti. 27. februarja 1867 je bila monarhija preoblikovana v dve enakopravni enoti, ki so ju združevali cesar (personalna unija) in nekatere skupne institucije (realna unija). Vsaka je dobila svoj svet ministrov in dvodomni parlament (Kamitz, 1949, str. 141).

Kar se tiče pogajanj o prihodnji denarni ureditvi, sta strani stali na popolnoma ločenih bregovih. Ogrska v začetku ni želela slišati ničesar o skupni narodni banki, ampak je zahtevala svojo, popolnoma neodvisno od avstrijske. Po dolgotrajnih pogajanjih jima je uspelo doseči le dogovor o začasni ohranitvi obstoječe ureditve. Avstrijska vlada se je morala dodatno zavezati, da bo Privilegirana avstrijska narodna banka na zahtevo ogrskega finančnega ministrstva ustanavljala

svoje poslovalnice, kjerkoli bo potrebno. Razširjen je bil tudi seznam vrednostnih papirjev, primernih za eskont. Da je bil sklenjen le začasni dogovor, je delno nosila krivdo tudi narodna banka, ki je vprašanju namenjala zanemarljivo malo pozornosti. Dosti bolj jo je zaposlovalo vprašanje odškodnine zaradi kršitev njenih statutih leta 1866 (Kamitz, 1949, str. 141-142).

Nasploh je bilo leto 1867 za narodno banko zelo težavno. Prvič ni dosegla zadostnega dobička, da bi izplačala 7% minimalno dividendo. Država je brez oklevanja nanjo prenesla 1 milijon guldnov, ki so ji v takšnem položaju pripadali. Da pa v prihodnosti ne bi prihajalo do podobnih zapletov, je bila sprejeta vrsta ukrepov za povečanje profitabilnosti banke. Statuti so bili prilagojeni v smislu povečanja komisijskega, posojilnega in eskontnega poslovanja, z izplačili delničarjem je bil zmanjšan osnovni kapital banke in, kar je najpomembnejše, v kritje bankovcev so se sedaj prištevale tudi menice na tuja mesta (Pressburger, 1966, str. 133).

3.3.4. Mreža eskontnih poslovalnic narodne banke

Privilegirana avstrijska narodna banka je za potrebe zamenjave denarja »Wiener Währung« z lastnimi bankovci že prva leta po svojem nastanku začela graditi mrežo svojih poslovalnic. Vendar pa v času prvega privilegija nobena poslovalnica ni preseгла okvirov menjalne blagajne. Narodna banka se je bala razkropitve kovinskih rezerv in oslabitve nadzora nad obtokom bankovcev, zato je njihova dejavnost izven Dunaja ostajala zelo omejena.

Slika 5: Mreža eskontnih poslovalnic Privilegirane avstrijske narodne banke leta 1867

Vir: Pressburger, 1959, str. 739-746.

Statuti drugega privilegija pa so predvideli možnost oblikovanja poslovalnic z enakimi pooblastili kot jih je imela dunajska poslovalnica. Narodna banka je začela previdno odpirati eskontne poslovalnice v večjih mestih monarhije, saj je pri tem povečevala obtok svojih bankovcev brez kritja v kovinskih rezervah. Najprej so bile leta 1847 razširjene pristojnosti praške poslovalnice, preostale pa so morale počakati na čas po končani revoluciji. Slika 5 zgoraj prikazuje razširjenost eskontnih poslovalnic narodne banke v letu preoblikovanja monarhije v »dvojno monarhijo« Avstro-ogrsko. Kot vidimo, je leta 1856 pričela z obratovanjem tudi eskontna poslovalnica v Ljubljani (Pressburger, 1959, str. 739 do 746).

3.3.5. Konjunktura in špekulacije (1867-1873)

Leta po preoblikovanju v Avstro-ogrsko so gospodarstvu prinesla močno konjunkturo, ki je izvirala še iz ekspanzivne denarne politike med vojno 1866 in se je nadaljevala vse do leta 1873. Prinašala pa ni le gospodarskega okrevanja, ampak tudi razmah škodljivih špekulacij. Predvsem Madžari so upali, da bodo z enkratnim skokom agrarno državo preoblikovali v industrijsko. Dnevno je prihajalo do uvrščanja delnic novih podjetij na dunajsko borzo, med njimi tudi delnic neobičajnih vrst kreditnih institucij in celo papirjev neobstoječih podjetij (Baltzarek, 1973, str. 71).

Povečano investiranje javnosti v vrednostne papirje, je narodno banko potiskalo v neugoden položaj. Kontinuirano se je povečeval obseg njenega eskontnega portfolia, posledično pa tudi količina bankovcev v obtoku. Banka je bila prisiljena sprejemati ukrepe za njeno omejevanje, saj nekrita količina bankovcev ni smela preseči 200 milijonov guldnov. Kakor hitro pa je povišala svoje obrestne mere, je borzo zajela negotovost in tečajji so se zamajali. Sprožila se je veriga negativnih dogodkov. Kriza je namreč še povečala zahteve poslovnih bank po refinanciranju pri narodni banki in rast količine denarja v obtoku je dobila nov zagon. Da bi jo ustavila, je banka izrazila stališče, da bo sicer ugodila normalnim in legitimnim zahtevam trgovine in industrije po posojilih, da pa ni niti poklicana niti upravičena razmnoževati bankovcev, da bi umetno zagotavljala kliring trga vrednostnih papirjev ali poskušala na trg vplivati na kakršenkoli drugi način. Izjava, da narodna banka ne bo »pomagala borzi« je za mnoge pomenila presenečenje. Izzvala je tudi ogorčenje časnikov, ki so narodno banko javno obsojali (Pressburger, 1966, str. 139).

Tečajji so po razglašeni oddaljivti narodne banke od dogajanja na borzi le začasno upadli. Kmalu so na borzi spet zavladaše špekulacije in se razširile na vse sloje prebivalstva. Konec jim je naredila šele borzna kriza, ki se je začela v maju 1873. Tečajji so se tokrat sunkovito »pogrezali« in število prošenj za eskont menic, naslovljenih na narodno banko, je hitro naraščalo. Z namenom, da krizo vsaj nekoliko omili, je finančno ministrstvo celo dovolilo začasno povečanje količine bankovcev v obtoku preko meje 200 milijonov guldnov, vendar je narodna banka pooblastilo izkoristila le v minimalni meri. Do konca meseca julija, ko so se tečajji končno umirili, je propadlo 48 bank s skupno vrednostjo kapitala preko 115 milijonov guldnov. Kriza, ki je postala znana pod imenom »Borzni zlom leta 1873«, je vodila v dolgo obdobje gospodarske depresije (Baltzarek, 1973, str. 83-88).

4. AVSTRO-OGRSKA BANKA (1878-1919)

Privilegirana avstrijska narodna banka bi morala do konca leta 1873 obe vladi zaprositi za obnovitev privilegija, finančni ministrstvi pa bi morali oblikovati svoji pogajalski izhodišči, vendar nobena od strani ni pravočasno izpolnila svojih obveznosti. Vsi so se zadovoljili z ohranjanjem obstoječega položaja, dokler se leta 1875 ni opogumila ogrska vlada in preklicala Carinsko in trgovinsko zvezo z Avstrijo iz leta 1867. Obe polovici monarhije sta tako morali (kot leta 1867) začeti nova pogajanja o medsebojni povezavi, le da sta se tokrat temeljito lotili tudi vprašanja denarne ureditve oziroma narodne banke (Kamitz, 1949, str. 144-145).

4.1. Ustanovitev in prvi privilegij (1878-1887)

Ogrska polovica je najprej poskušala ukrepati brez vednosti avstrijske vlade in ustanoviti samostojno narodno banko, vendar pa so njeni načrti zaradi omejenosti domačih virov kapitala propadli. Avstrijski strani je zato predlagala, da se »Privilegirana ogrska narodna banka« ustanovi s pomočjo delničarjev Privilegirane avstrijske narodne banke. V novi ureditvi bi obe narodni banki enakovredno obravnavali svoje bankovce in bankovce druge banke. Avstrija, ki si je prizadevala za ohranjanje enotnosti in centraliziranih vzvodov moči, se s predlogom ni strinjala. Vladi sta se zapletli v pogajanja, ki so se zaključila s privolitvijo avstrijske vlade v oblikovanje dveh enakovrednih enot narodne banke na Dunaju in v Budimpešti, ki bi ju združeval paritetno oblikovan centralni organ. Njegove pristojnosti bi bile omejene na zadeve, ki izvirajo neposredno iz enotnosti bankovcev, sicer pa bi bil finančni sistem popolnoma dualen (Pressburger, 1962, str. 351-360).

Novica o sklenitvi kompromisa je izzvala ogorčenje v Privilegirani avstrijski narodni banki, saj ni bila vključena v pogajanja o svojem preoblikovanju. Menila je, da bi morali vladi nujno upoštevati tudi njene zahteve, dokler računata na njene storitve. V izražanju nezadovoljstva jo je prikrito podpirala tudi avstrijska vlada, ki ni bila zadovoljna s kompromisom, ki ga je sklenila. Narodna banka je hudo kritizirala tudi vsebino kompromisa. Označila ga je za nesprejemljivega in kot izhod iz krize ponudila svoj predlog. Pogajanja so bila znova odprta in v postopku, med katerim je iz protesta odstopila celotna ogrska vlada, je bil predlog narodne banke tudi uveljavljen. Od kompromisa, ki sta ga dosegli finančni ministrstvi, se je razlikoval v obsegu pristojnosti, ki jih je dodeljeval skupnemu organu narodne banke (Pressburger, 1962, str. 362-376).

Narodna banka je ostajala enotna institucija pod vodstvom novega organa, poimenovanega generalni svet, ki naj bi nosil težišče njenega upravljanja. Odločal je o spremembah obrestne mere, dotaciji posameznih poslovalnic s sredstvi, pa tudi imenovanju zaposlenih. V njem so sedeli guverner, dva vice-guvernerja (po eden za vsak del monarhije) in dvanajst svetnikov (Pressburger, 1962, str. 379).

Ker zahtev Ogrske po večji samostojnosti v denarnih zadevah ni bilo mogoče ignorirati, sta bili na Dunaju in v Budimpešti oblikovani enakovredni »direkciji«, pristojni vsaka za svojo polovico

monarhije. Razdeljevale naj bi sredstva med poslovalnice na območju pristojnosti, določale meje do katere lahko posamezni subjekti koristijo bančni kredit in izvajale druge naloge operativnega značaja. Njuna pooblastila so bila seveda nižja od pooblastil stare direkcije, saj je večino njenih nalog prevzel generalni svet. Vsako direkcijo je sestavljalo osem direktorjev pod predsedstvom vice-guvernerja (Pressburger, 1962, str. 388-395).

Delničarji so svoje interese po novem zastopali v generalni skupščini, ki je na svojih letnih zasedanjih pregledovala poslovne izkaze banke, bila pa je tudi volilno telo za generalni svet. Tri leta pred iztekom privilegija je morala odločiti, ali bo banka zaprosila za njegovo podaljšanje. Javni interes naj bi v poslovanju nove institucije še naprej ščitil državni sekretar, vendar je po novem vsaka vlada imenovala svojega. Dobil je pravico veta na odločitve generalne skupščine in generalnega sveta, pa tudi direkcije za katero je bil pristojen (Pressburger, 1962, str. 403).

Formalno preoblikovanje Privilegirane avstrijske narodne banke v Avstro-ogrsko banko, kot se je imenovala nova institucija, je steklo relativno hitro. 26. junija 1878 so se delničarji Privilegirane avstrijske narodne banke zbrali na njeni zadnji skupščini, da bi sprejeli statute in privilegij Avstro-ogrsko banke. Tri mesece kasneje, 30. septembra, so se (večinoma isti) delničarji zbrali še na ustanovni skupščini Avstro-ogrsko banke. 29. oktobra 1878 je Privilegirana avstrijska narodna banka po 62 letih obstoja ugasnila in naslednjega dne je vodenje denarne politike prevzela Avstro-ogrsko banka. Njen prvi privilegij je trajal do leta 1887 (Pressburger, 1962, str. 410-426).

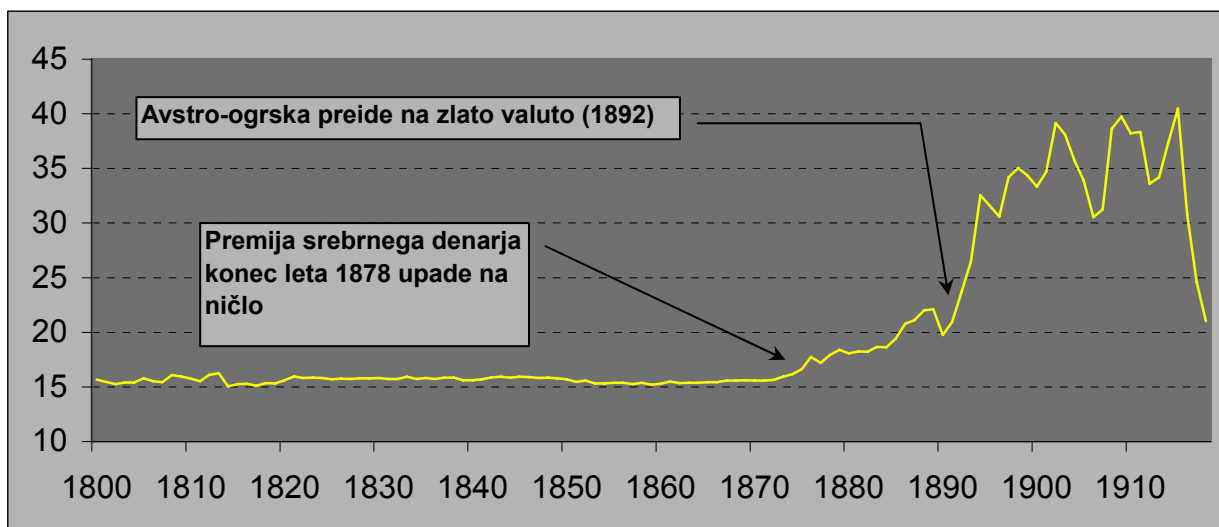
4.1.1. Reforma eskontnega poslovanja

Prvo je pozornost nove centralne banke zaslužilo eskontno poslovanje, ki se ga je odločila reformirati. Pred letom 1879 je bila dejavnost vsake poslovalnice centralne banke omejena na kraj, kjer se je nahajala. Z reformo pa so bila oblikovana bančna okrožja, tako da so lahko tudi osebe in podjetja s stalnim prebivališčem izven kraja poslovalnice prinašale menice v eskont neposredno k centralni banki. Avstro-ogrsko banka je od stare narodne banke podedovala 25 poslovalnic, ker pa so novi statuti določali, da mora banka ustanoviti še 5 poslovalnic v Avstriji in 10 na Ogrskem, je bilo ozemlje monarhije razdeljeno na 40 okrožij. Banka je dodatno odprla še 29 pomožnih poslovalnic – v trgovskih in industrijskih središčih brez prave poslovalnice je za sprejem menic pooblastila eno od tamkajšnjih podjetij (Pressburger, 1969, str. 43-48).

4.1.2. Konec dobe srebrnega agia

Poleg razširitve eskontnega poslovanja se je centralna banka v prvih letih svojega obstoja na veliko ubadala še z učinki padajoče cene srebra. Pred letom 1870 je razmerje med ceno zlata in ceno srebra le zanemarljivo nihalo okrog vrednosti 15,5, nato pa je začela cena srebra hitro upadati. Eden od vzrokov je bilo izkoriščanje bogatih najdišč srebra v Južni Ameriki, glavno povečanje ponudbe pa so povzročile centralne banke držav, ki so prehajale na zlato valuto. Prehodu ustrezno so morale preoblikovati tudi svoje kovinske rezerve, zato so kupovale zlato, srebro pa prodajale (Androsch, 1973, str. 25).

Slika 6: Razmerje med ceno zlata in srebra (1800-1918)

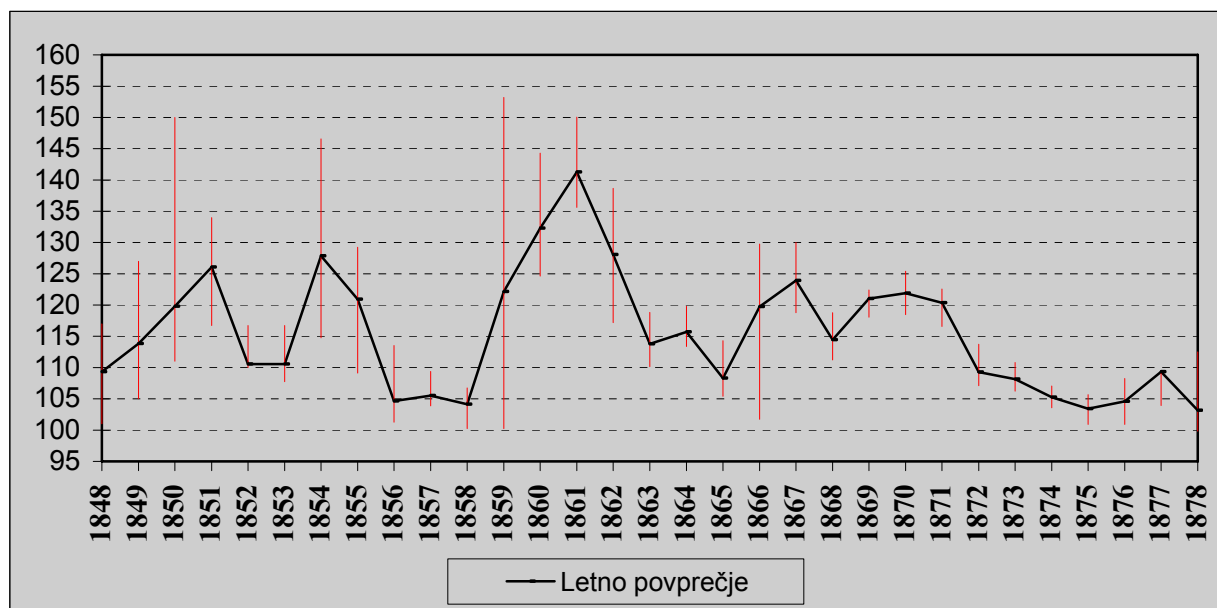
Vir: The Price of Gold 1257-2005, 2007

Leta 1870 še Privilegirana avstrijska narodna banka, je na gibanja na trgu srebra hitro reagirala. Začela je prodajati devize, prihodke od prodaje pa nalagati v zlato. V »varno« kovino je želela preoblikovati tudi del svojih srebrnih rezerv, a je bila omejena z določbami svojih statotov, ki ji niso dovoljevali v zlatu držati več kot četrtine kovinskih rezerv. Z argumenti, da je bila uvedba zlate valute načrtovana že v Pogodbi o denarni ureditvi iz leta 1857 in tudi kasneje v Carinski in trgovinski zvezi z Ogrsko iz leta 1867, je v pogajanjih o svojem preoblikovanju v Avstro-ogrsko banko uspela finančno ministrstvo prepričati v spremembo statotov. Novo določilo glede kovinskih rezerv ni predpisovalo nobenega številskega razmerja med zlatom in srebrom, tako da je tudi Avstro-ogrška banka lahko pričela prodajati srebro in kupovati zlato (Kamitz, 1949, str. 145).

4.1.3. Vpliv padajočih cen srebra na denar avstrijske valute

Padajoča cena srebra ni usodno vplivala le na položaj centralne banke, ampak tudi na status bančnega in državnega papirnega denarja, ki sta tvorila večji del skupne količine denarja v obtoku. Razen v letih 1858/59, ko je narodna banka začasno vzpostavila zamenljivost svojih bankovcev, je bilo mogoče vse od odprave zamenljivosti leta 1848 dalje stopnjo nezaupanja v papirni denar ocenjevati z gibanjem premije srebra. Z letom 1870 pa so se stvari postavile na glavo. Čeprav ni bilo nobenega očitnega razloga za povečanje zaupanja v papirni denar, je premija srebra upadla. Padanje realne cene srebra je presenetljivo znižalo premijo srebrnega denarja v primerjavi s papirnim, čeprav naj bi veljala srebrna valuta. Do konca leta 1878 je upadla na ničlo, v letu 1879 pa je vrednost papirnega guldna celo preseгла vrednost enega guldna srebra (Kamitz, 1949, str. 146).

Slika 7: Agio srebra v razmerju do avstrijskega papirnega denarja (1848-1878)

Vir: Kamitz, 1949, str. 129.

Dejstvo, da je bil papirni denar na trgu naenkrat vreden več kot srebro iste nominalne vrednosti, je povzročilo kup nepričakovanih težav. Kovnici denarja na Dunaju in v ogrski Kremnici sta bili izpostavljeni ogromnim pritiskom, saj sta bili po zakonu dolžni kovati srebrnike tudi za zasebni račun. Zaradi priložnosti donosne arbitraže je javnost namreč leta 1879 v kovanje vložila kar 64,5 milijonov guldnov srebra, v primerjavi s povprečjem prejšnjih let na ravni 8,5 milijonov. Z opravičilom, da so njene kapacitete prepolne, je dunajska kovnica ustavila kovanje srebrnikov za zasebnike, kmalu pa ji je sledila tudi kovnica v Kremnici. Ko je na njuno dejanje odgovorila še Avstro-ogrška banka in ustavila menjave srebrnih palic za bankovce, je avstrijska valuta izgubila svojo kovinsko osnovo (Androsch, 1985, str. 25). Niti vrednost bankovcev centralne banke, niti vrednost srebrnega denarja ni več odražala dejanske vrednosti srebra.

Pritoki srebra v Avstro-ogrsko banko kljub temu niso pojenjali. Skladišča naj bi ga bila prepolna, povečana količina bankovcev v obtoku zaradi menjav srebrnega denarja pa naj bi ogrožala druge bančne posle, saj je zahtevala več delovne sile. Tudi izdatki za proizvodnjo bankovcev naj bi narasli na neobičajno visoke ravni. Avstro-ogrška banka se je odločila za nadaljnje ukrepe: začela je zaračunavati provizijo za pologe srebra na žiro račune, vladi je prosila, naj z umikom svojih bankovcev za 1 gulden iz obtoka, dasta srebru na voljo več prostora, uvedla pa je tudi možnost, da se bankovci pri glavnih poslovalnicah na Dunaju in v Budimpešti na zahtevo takoj menjajo v srebro. Najzanimivejši je vsekakor zadnji korak, saj je Avstro-ogrška banka z njim potihoma uvajala zamenljivost svojih bankovcev za kovance (Androsch, 1985, str. 25-26).

4.1.4. Naraščajoče potrebe gospodarstva po financiranju

Dlje kot je trajal njen prvi privilegij, bolj je bila Avstro-ogrška banka zaskrbljena zaradi rasti količine svojih bankovcev v obtoku. Glavni vzrok rasti je bilo kopičenje srebra v njenih trezorjih, vendar pa so bili bankovci izdani v zamenjavi za srebro 100odstotno kriti v kovinskih

rezervah, zato razen povečanega obsega dela narodni banki niso povzročali večjih skrbi. Mnogo bolj pereče je bilo naraščanje količine »nekritih« bankovcev v obtoku, oziroma bankovcev, izdanih v eskontnih poslih. Njihov obseg je bil tudi v statutih preoblikovane banke strogo omejen na 200 milijonov guldov, medtem ko se je po drugi strani gospodarska aktivnost monarhije hitro povečevala, z njo pa tudi potrebe po virih financiranja. Eden najdostopnejših je bil še vedno eskont menic pri poslovalnicah narodne banke, zato so se pričakovanja do nje stopnjevala. Če ne bi bila pod pritiskom statotov, je povečane potrebe gospodarstva gotovo ne bi vznemirjale, saj je bilo eskontiranje donosen posel, tako pa je morala sprejeti vrsto ukrepov. Že leta 1882 je poskušala z zvišanjem obrestne mere s 4 na 5 odstotkov dati gospodarstvu znak, da se izkoriščenost njenih kapacitet bliža maksimumu. Predvidevala je, da bo z zvišanjem obrestne mere odvrnila manj nujne zahteve in na drugi strani ponudbeno stran spodbudila k eskontiranju. Kot se je izkazalo, pa zvišanje obrestne mere ni zadostovalo. Kljub preventivnim prodajam deviz je kasneje večkrat dosegla mejo 200 milijonov guldov in bila prisiljena prodajati celo naložbe rezervnega sklada, da bi zmanjšala obtok bankovcev. K sreči je bil prvi privilegij podeljen le za kratko obdobje (1878-1887), njegovo obnavljanje pa je kot vedno odpiralo možnost sprememb (Natmeßnig, 1998, str. 36-47) .

4.1.5. Spori med narodnostmi monarhije zaradi denarne ureditve

Na političnem prizorišču je dal obdobju po ustanovitvi Avstro-ogrske banke svoj pečat ministrski predsednik grof Taaffe. Njegovo ministrovanje je znano po upadu moči nemških političnih strank in povečani strankarski aktivnosti drugih narodov monarhije. Zahteve Madžarov so bile z dualizacijo monarhije leta 1867 v veliki meri izpolnjene. Na področju denarne ureditve je bilo do leta 1878 sicer opaziti določene napetosti zaradi vprašanja narodne banke, ki pa so po preoblikovanju institucije prenehale. Leta 1881 so bili izdani prvi dvojezični desetaki Avstro-ogrske banke (Pick, 1972, str. 31) in na Ogrskem je vladalo zadovoljstvo z denarno ureditvijo, ki bi si ga nekaj let prej le težko zamislili.

Drugačen je bil položaj pri preostalih narodih. Češke in poljske politične stranke so bile v stalnem konfliktu z nemškimi zaradi jezikovnih in drugih narodnostnih pravic. V svojem boju so bile uspešne, dosegle so na primer, da je nemščina izgubila status edinega uradnega jezika v Avstriji. Vseeno pa v mnogih zadevah svoje volje niso mogle uveljaviti. Ena od njih je bilo tudi vprašanje denarne ureditve. Najbolj odkrito so svoje nezadovoljstvo pokazali Čehi, ki so po številnih zavrženih pozivih k večjezičnosti, na bankovce enostavno začeli dopisovati češke prevode. Kršitev, ki z vidika narodne banke že zaradi hitro naraščajočega obsega »popisanih« bankovcev in stroški njihove zamenjave ni bila nedolžna, je sprožala tudi globlje dileme. Avstrija je namreč plačila z modificiranimi bankovci dovoljevala, Ogrska pa prepovedala. Odprlo se je vprašanje enotnosti denarnega sistema, zaradi katerega sta trpela stabilnost in ugled avstrijske valute. Kljub povečevanju vloge drugih jezikov v javnem življenju monarhije, je Avstro-ogrska banka ves čas neomajno vztrajala pri določbah statotov, ki so predpisovali le nemški in madžarski jezik na bankovcih. S kršitelji se je spopadla tako, da je pri plačilih z bankovci, ki so nosili češke prevode, zaračunavala stroške tiskanja novih bankovcev v višini 5

krajcarjev za kos. Čehi so po drugi strani svoje zahteve iz leta v leto povečevali in na žalost se njihovo nezadovoljstvo ni poleglo vse do razpada monarhije (Pressburger, 1966, str. 183-186).

4.2. Drugi privilegij (1887-1897/99)

Pogajanja o prvi obnovitvi privilegija Avstro-ogrske banke so minila v znamenju čeških zahtev po tretji direkciji narodne banke v Pragi in večjezičnosti bankovcev ter zahtev centralne banke po večji svobodi v eskontnem poslovanju. Prve niso bile upoštevane, medtem ko je banka svoja stališča uspela uveljaviti (Pressburger, 1966, str. 197).

Avstro-ogrsko banko je motila omejitev »prostega« obtoka bankovcev na 200 milijonov guldnov, zaradi katere se je v času prvega privilegija večkrat znašla v težavah. V pogajanjih je poskušala dokazati, da obstoječi predpisi omejujejo razvoj avstrijskega gospodarstva. Dejstvo, da se je banka večkrat približala robu svojih zmogljivosti, naj bi ga navdajalo z zaskrbljenostjo, saj naj bi kreditni sistem monarhije temeljil na predpostavki, da je mogoče za dobre menice pri banki vedno dobiti denar. Nedopustno je bilo po njenem tudi, da je morala kot ena največjih finančnih institucij v Evropi, v času velikega povpraševanja po eskontu prodajati tudi sredstva rezervnega sklada. Sama je identificirala potrebne rešitve, ki so bile ob podelitvi novega privilegija leta 1887 tudi uzakonjene (Pressburger, 1966, str. 199-200).

Preoblikovani predpisi o kritju bankovcev, ki so v grobem ostali v veljavi do konca prve svetovne vojne, torej tudi vse do konca našega proučevanega obdobja, so predstavljali jedro novih priložnosti za centralno banko. Odpravljena je bila fiksna omejitev 200 milijonov guldnov za obtok bankovcev brez kritja v kovinskih rezervah, namesto nje pa je bilo dogovorjeno, da morata biti s srebrom ali zlatom stoodstotno kriti vsaj dve petini bankovcev. Določilo v navedeni obliki bi narodni banki omogočilo skoraj neomejeno razširitev eskontnega poslovanja, zato je bilo dopolnjeno s stavkom, da mora banka državi na znesek, za katerega bi količina »nekritih« bankovcev v obtoku preseгла mejo 200 milijonov guldnov, plačati 5% davek (Pressburger, 1966, str. 200-204).

Druga velika ugodnost, ki jo je v pogajanjih dosegla narodna banka, je bilo dovoljenje, da sme pri izračunavanju kritja bankovcev k svojim kovinskim rezervam prišteti tudi imetja menic na tuja mesta. Čeprav je bila vrednost menic, ki se je smela uporabiti v izračunu kritja, omejena na 30 milijonov guldnov in na menice izplačljive v efektivni kovinski valuti, je dovoljenje banki omogočilo oblikovanje zajetnega portfolia deviz. Imetja deviz namreč niso več zmanjševala njenih eskontnih kapacitet, saj se bankovci izdani pri njihovem nakupu niso več prištevali v nekrito, temveč v krito količino bankovcev. Portfolio deviz je postal osnova za zgledno devizno politiko narodne banke v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Privilegij podeljen v okviru Carinske in trgovinske zveze z Ogrsko iz leta 1887, naj bi veljal do konca 1897 (Pressburger, 1966, str. 204-207).

4.2.1. Spremembe statutov omogočijo razmah žiro poslovanja

Žiro poslovanje je bilo ena od številnih priložnosti, ki so bile predvidene že v prvih statutih Privilegirane avstrijske narodne banke, realizirane pa šele mnogo kasneje. V času njenega prvega privilegija zanj enostavno ni bilo dovolj zanimanja, da bi se ga splačalo uvesti. Ko je bil v začetku drugega privilegija končno odprt tudi žiro oddelek, podjetja še vedno niso bila navdušena nad odpiranjem računov, saj je žiro poslovanje ostajalo omejeno na Dunaj. Sodelovale so le banke, tako da najvišje število računov ni preseгло 42, promet na njih pa je bil minimalen. Leta 1864 je bila v okviru narodne banke ustanovljena klirinška hiša z imenom »Saldo-Saal«, ki je šele po svojem preoblikovanju v »Wiener Saldierungsverein« prinesla rast prometa, ne pa tudi števila udeležencev. Razvoja sedaj niso več ovirale nezadostne potrebe gospodarstva, ki so iz leta v leto naraščale, ampak centralna banka zaradi togih predpisov žiro poslovanja enostavno ni razširjala. Šele drugi privilegij Avstro-ogrske banke je prinesel ustrezno zakonsko podlago in banka je takoj sprejela vse potrebne ukrepe za razširitev žiro poslovanja pri svojih poslovalnicah. V enem letu je število imetnikov računov naraslo s 16 na 639, skupni promet pa z 817 milijonov leta 1887 na preko 3 milijarde guldnov leta 1888. Najhitrejša rast je bila zabeležena v obdobju do leta 1895. Število imetnikov računov je naraslo na 4707, skupni promet pa na 8 milijard guldnov. Stanje na žiro računih pri centralni banki, ki je konec leta 1887 znašalo 243.477 guldnov, je do konca leta 1895 naraslo na kar 12.619.000 guldnov (Pressburger, 1972, str. 27-52).

4.2.2. Prehod na zlato valuto

Medtem ko je denarna ureditev Združenega kraljestva že desetletja temeljila na zlati valuti, jo je po letu 1870 uvedla tudi večina preostalih držav. Obdobje po letu 1870 in do 1914 zato imenujemo »čas zlatega standarda«. Avstrija je zanimanje za prehod na zlato valuto pokazala že relativno zgodaj. Na monetarni konferenci, ki se je odvila v okviru svetovne razstave v Parizu leta 1867, se je s Francijo sporazumela, da jo bo uvedla že z začetkom leta 1870 in hkrati ustavila kovanje srebrnikov (Collins, 1993, str. 172). Dogovorjeno je bilo, da bo en (srebrni) avstrijski gulden veljal 2,5 zlata franka. Kmalu po sklenitvi pogodbe je res začela kovati zlatnike vredne 8 guldnov (težke 20 frankov) in 4 guldne (težke 10 frankov). Izbrano razmerje med guldom in frankom je impliciralo razmerje med vrednostjo srebra in zlata na ravni 1:15,25. Srebrnikov pa Avstro-ogrska kljub temu ni prenehala kovati. Prehodu na zlato valuto so namreč nasprotovali izvozno usmerjeni sektorji Avstrije in agrarni ogrski del monarhije, saj je zanje padanje vrednosti guldna ustvarjalo konkurenčno prednost. Prehitela jo je Nemčija, ki je valuto zamenjala leta 1873 (Probszt, 1983, str. 543-545).

Sledila so sedemdeseta in osemdeseta leta, ki so minila v znamenju pogajanj med državami o poenotenju valut. ZDA so se zavzemale za dvojno valuto z na mednarodni ravni določenim razmerjem med ceno zlata in srebra. S padanjem cene srebra je bila potreba po njegovi »rehabilitaciji« vedno bolj izrazita, a se države z zlato valuto vseeno niso pustile prepričati v spremembo svoje ureditve. Res pa je VB izrazila pripravljenost za kupovanje srebra, če bi bila na globalni ravni zagotovljena zamenljivost srebra in zlata v fiksnem razmerju. Čeprav je Avstrija

velik del svojih kovinskih rezerv že preoblikovala v zlato, je v vseh pogovorih podpirala predloge, ki naj bi izboljšali položaj srebra. Na mednarodni ravni kljub temu ni bilo mogoče doseči soglasja, konkretni ukrepi v Avstriji pa so morali počakati na čas drugega privilegija Avstro-ogrške banke. V pogajanjih o njegovi obnovitvi sta finančni ministrstvi obeh delov monarhije izrazili odločen namen, da se še v času novega privilegija stabilizira valuta. Pod stabilizacijo je bila seveda še vedno razumljena ponovna uvedba zamenljivosti. Reformirana valuta naj bi nosila ime avstro-ogrška valuta (Kamitz, 1949, str. 146-147).

V letih 1889 in 1890 sta bila proračuna obeh polovic monarhije izravnana, ugodne pa so bile tudi napovedi za prihodnost, zato sta finančni ministrstvi začeli pogajanja o reformi valute. Kmalu se je izkazalo, da si sedaj obe strani želita zlate valute, vendar še vedno obstajajo velike razlike v njihovih stališčih. Na prve težave sta naleteli, ko sta hoteli določiti vrednost guldna v zlatu, da bi lahko Avstro-ogrška banka čim prej začela z nakupi zlata. Vprašanje omenjenega razmerja je imelo velike posledice za odnos med močnimi interesnimi skupinami upnikov in dolžnikov v avstrijski valuti. Prvi so si želeli »težke« zlate valute in so zahtevali, da se prehod izvede na podlagi razmerja 1 gulden za 2,5 zlata franka (kot je bilo dogovorjeno v pogodbi s Francijo iz 1867), drugi pa »lažje« valute. Ker je vrednost srebrnega denarja v času od podpisa pogodbe leta 1867 upadla in so bile krone in polkrone že dolgo časa vredne več kot 8 oziroma 4 srebrne guldne, je bilo stališče dolžnikov v veliki meri upravičeno. Njihovo prvotno izhodišče, da je potrebno obstoječo premijo zlatnikov v višini 25% prevzeti v celoti in torej uporabiti razmerje 1 gulden za 2 zlata franka pa kljub temu ni bilo uveljavljeno. Kot običajno v podobnih situacijah je bil sprejet kompromisni predlog. Razmerje je bilo določeno z izračunom povprečnega tečaja zlatnikov med letoma 1879 in 1891. Na podlagi povprečnih mesečnih tečajev zlatnikov za 20 frankov je bilo izračunano, da je bilo 250 frankov v omenjenem obdobju v povprečju vredno 119 guldnov, kar pomeni, da je bilo razmerje med srebrnim guldom in zlatim frankom določeno na ravni 1: 2,1 in upoštevana premija zlata v višini 19%. Približno se je ujemala s premijo zlatnikov na dan, ko je bila reforma vložena v sprejem parlamentu. Uzakonjena je bila 2. avgusta 1892 (Kamitz, 1949, str. 147-153).

Bistvo reforme je bila zamenjava srebrne avstrijske valute z zlato valuto, katere osnovna enota je postala krona, ki se je delila na 100 hellerjev. Iz enega kilograma zlata za kovanje se je kovalo po 2952 kron, iz enega kilograma čistega zlata pa 3280 kron. Količina je bila izbrana tako, da je bil en srebrni gulden vreden 2 kroni. Krona je torej vsebovala malenkost več zlata kot frank. Zlatniki za 10 kron so se smeli kovati le za račun države, zlatniki za 20 kron pa tudi za zasebni račun. Srebrniki so začasno ostajali v obtoku, a se niso smeli več kovati. Izjema je bila pravica države za kovanje srebrnikov, vrednih 1 krono (Kamitz, 1949, str. 153).

Glavna akterja reforme sta bili finančni ministrstvi. Avstro-ogrška banka ni igrala nobene odločilne vloge, saj so bile njene rezerve že v preteklosti v dobršnem delu preoblikovane v zlato. Edina pomembna sprememba njenih statotov je bila, da mora v zameno za zlatnike in zlate palice izdajati svoje bankovce. Do konca leta 1892 je Avstro-ogrška banka zabeležila obilne pritoke zlata v vrednosti 40 milijonov guldnov. Presenetilo je leto 1893, ko se je pojavila premija zlatega denarja v razmerju do bankovcev, čeprav je bil papirni denar pri banki skoraj popolnoma

krit z zlatom. Razen enkratnega zvišanja obrestne mere za odstotno točko banka ni ukrepala in premija je vztrajala vse do druge polovice 1895 (Kamitz, 1949, str. 154-155).

4.2.3. Izločitev po letu 1866 izdanega državnega papirnega denarja

Dokler je v obtoku krožil državni papirni denar s »prisilno« vrednostjo, je po dogovoru ostajala obveznost narodne banke, da zagotavlja konvertibilnost svojih bankovcev v zlato, neveljavna. Če sta finančni ministrstvi želeli resnično stabilizirati valuto, sta morali torej najprej iz obtoka izločiti državni papirni denar. Obtok denarja, za katerega sta neposredno jamčili obe finančni ministrstvi, je bil ocenjen na 312 milijonov guldnov. Za 100 milijonov guldnov starejših »Salinenscheine« pa je bilo iz zgodovinskih razlogov odgovorno le avstrijsko finančno ministrstvo. Skupno je bilo potrebno v bližnji prihodnosti iz obtoka odstraniti 412 milijonov guldnov (Pressburger, 1972, str. 257).

Operacije sta se finančni ministrstvi lotili leta 1894. Dogovorili sta se, da bo izločanje potekalo postopoma - v tempu, ki ga bodo dovoljevala prisotna sredstva. Izvajala naj bi ga Avstro-ogrška banka, ki bi v prvi fazi z zlatniki zamenjala 200 od skupno 312 milijonov guldnov. Najprej bi iz obtoka izločila vse državne bankovce za 1 gulden, šele nato bi sledili bankovci višjih nominalnih vrednosti. Kar se tiče sredstev, potrebnih za zamenjavo, naj bi banka prvih 40 milijonov zamenjala neposredno z zlatniki, naslednjih 160 milijonov guldnov pa s srebrniki in svojimi bankovci. V zameno za izločeni državni denar, je od finančnih ministrstev prejela 20-kronske zlatnike v enaki protivrednosti. Obtok državnih bankovcev za 1 gulden, ocenjen na 58 milijonov guldnov, je bil že v pol leta po začetku zamenjave zmanjšan na zanemarljivo vrednost. Preostali denar (142 milijonov guldnov) je bil iz obtoka odstranjen do konca julija 1896, in sicer kar z zadrževanjem v blagajnah centralne banke. Na ta način je bila prva faza operacije v zelo kratkem času uspešno zaključena. 200 milijonov guldnov državnega papirnega denarja je v obtoku nadomestilo za 40 milijonov guldnov zlatnikov, 39 milijonov guldnov srebrnikov in 121 milijonov guldnov bankovcev centralne banke (Pressburger, 1972, str. 265-289).

Zamenjava preostalega denarja v vrednosti 112 milijonov guldnov, je morala počakati na tretji privilegij Avstro-ogrške banke. V pogajanjih je bilo odločeno, da bo Avstro-ogrška banka 32 milijonov guldnov v obtoku zamenjala s petkronskimi srebrniki, v zameno pa dobila od države 20-kronske zlatnike. Preostalih 80 milijonov naj bi nadomestila s svojimi bankovci po 10 kron, v zameno pa prav tako od države dobila zlatnike (Pressburger, 1972, str. 314). Drugi del operacije je bil zaključen šele konec leta 1901, čeprav je že z začetkom leta 1900 začela veljati obveznost računanja v kronski valuti. Že globoko v tretjem privilegiju Avstro-ogrške banke se je tako končalo obdobje državnega papirnega denarja, začeto že davnega leta 1866.

4.3. Tretji privilegij (1900-1910)

Na svojo prošnjo za podaljšanje privilegija za tiskanje bankovcev, je Avstro-ogrška banka februarja 1896 od avstrijskega finančnega ministrstva prejela, kot ga je sama opisala, katastrofalen odgovor. Finančni minister je v njem sporočal, da je z ogrsko stranjo sklenil

kompromis glede podaljšanja privilegija centralne banke pa tudi glede zaključne faze valutne reforme. Kot neizogibna za podaljšanje privilegija je navedel dva pogoja: vzpostavitev popolne dvojnosti centralne banke glede na obe polovici monarhije in pa povečanje vpliva države na organizacijo in poslovanje banke (Pressburger, 1973, str. 44).

Finančni minister je kasneje pojasnjeval, da njegov namen ni spreminjanje temeljne organizacije centralne banke kot delniške družbe, vendar pa banka nikakor ne more ohraniti ravni samostojnosti, ki jo je uživala v preteklosti. Bila naj bi ključni faktor valutne reforme, ki naj bi v prihodnosti zahtevala še velike žrtve tako pri banki in državi kot tudi pri javnosti. Naloge takšnega značaja pa po njegovem mnenju ni bilo mogoče zaupati zasebni instituciji, ki bi javni interes zastopala le na podlagi eventualno prisotnih patriotskih čustev (Pressburger, 1973, str. 44).

Povečanje vloge države je bilo predvideno v več smereh. Kot guvernerja naj bi v bodoče tudi oba vice-guvernerja v imenovanje cesarju predlagal pristojni finančni minister. Generalni svet naj bi sestavljali guverner, oba vice-guvernerja in kar 14 generalnih svetnikov. Osem generalnih svetnikov bi v imenovanje predlagala generalna skupščina, po tri pa vsak od finančnih ministrov. Državna komisarja naj bi dobila pravico dajati predloge na vseh zasedanjih, ki bi jih bilo potrebno takoj obdelati. Njuna pravica do ugovora naj bi bila razširjena s sklepov, ki bi po njenem mnenju nasprotovali statutom, na vse sklepe, ki bi nasprotovali javnemu interesu. Banka naj bi bila zavezana na željo pristojnega finančnega ministrstva v šestih mesecih odpreti poslovalnico na zahtevanem mestu. Vse predlagane spremembe so jasno kazale pot denarne ureditve nazaj v razmere drugega privilegija Privilegirane avstrijske narodne banke (1841-1862), ob koncu katerega se je celo sam cesar zavzel za povečanje neodvisnosti narodne banke od državne uprave (Pressburger, 1973, str. 45-56).

Popolna pariteta Avstro-ogrske banke naj bi bila po mnenju mnogih cena, ki jo je moralo avstrijsko finančno ministrstvo v pogajanjih plačati ogrskemu, za povečanje moči države nad centralno banko. V grobem naj bi bile povečane pristojnosti direktij na Dunaju in v Budimpešti na račun generalnega sveta, ki naj bi se izmenoma sestajal v obeh glavnih mestih. Predpisi na področju paritete pa so se tokrat dotaknili tudi vseh malenkosti. Ne le, da je morala biti polovica članov generalnega sveta, ki jih je imenovala generalna skupščina doma iz avstrijske, polovica pa iz ogrske polovice monarhije, pariteta je bila vidna celo v žigu centralne banke (Pressburger, 1973, str. 62-79).

Avstro-ogrska banka je nad spremembami seveda negodovala, a se je na koncu vendarle morala ukloniti volji finančnih ministrstev, ki sta grozili celo s podelitvijo privilegija banki Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Predlogi finančnega ministrstva so bili uzakonjeni septembra 1899 in z njimi je začel veljati tretji privilegij Avstro-ogrske banke, podeljen za čas do konca leta 1910 (Pressburger, 1973, str. 79).

4.3.1. Devizno in valutno poslovanje Avstro-ogrske banke

Ne glede na negativno stališče Avstro-ogrske banke, so novi statuti vsebovali tudi mnoge pozitivne ukrepe. Država se je zavezala k poplačilu večjega dela 80 milijonskega dolga do centralne banke, naloge banke so bile prvič natančno opredeljene in najpomembnejše, sprejeti so bili predpisi, ki so omogočili širitev njenega deviznega poslovanja (Androsch, 1985, str. 26).

Prva osnova za vodenje devizne politike je bil predpis, da se smejo devize v lasti centralne banke prištevati v kritje njenih bankovcev. Centralni banki je omogočal oblikovanje obsežnega portfolia deviz, ne da bi se zmanjšala njena sposobnost za eskontno poslovanje. Kljub oblikovanim rezervam, Avstro-ogrska banka v začetku ni dosti posegala v delovanje na trgu deviz. Povod za razvoj njenega deviznega in valutnega poslovanja je bila šele prošnja obeh finančnih ministrstev iz januarja 1894, naj banka v razširjenem obsegu vodi devizno in valutno poslovanje, tako da bo del gospodarstva, ki posluje s tujino, lahko računal na pokrivanje svojih potreb po tujih plačilnih sredstvih. Čeprav je Avstro-ogrska banka po naročilu finančne uprave začela v večji meri posegati na devizne trge, je njenemu delovanju še vedno manjkala zakonska osnova. Red je bil vzpostavljen z novimi statuti ob podelitvi tretjega privilegija, jeseni 1899. Banka je po novem smela kupovati in prodajati menice in čeke na tuje osebe, tuje bankovce in menice na domače osebe v tuji valuti. Lahko je pisala čeke in plačilne naloge na tuje osebe. Smela je izvajati plačilni promet za tuje osebe ter za izvajanje svojih nalog držati potrebna imetja v tujini (Kamitz, 1949, str. 155-158).

Obširna pooblastila so banki omogočila hiter razvoj deviznega poslovanja v letu 1900 in zgledno vodenje devizne politike skozi obdobje do prve svetovne vojne. Ves čas je devizni tečaj avstro-ogrske valute v razmerju do glavnih svetovnih valut ostajal na zlati pariteti z zelo nizkimi nihanji in to kljub temu, da avstro-ogrska valuta ni bila nikdar čisto zlata valuta in večni cilj – ponovna uvedba konvertibilnosti za zlato - nikdar izpolnjen. Avstro-ogrska banka je namreč zaradi velikih zalog zlata vseeno lahko ustvarjala stanje, podobno tistemu v razmerah konvertibilnosti. Devizni tečaji tujega denarja niso mogli pasti pod spodnjo zlato točko (točko uvoza zlata), saj bi to vsakomur odprlo možnost arbitraže. Čeprav Avstro-ogrska banka ni izplačevala zlata za bankovce, je namreč vselej rada izdala bankovce v zameno za zlato. Devizni tečaji tudi niso mogli preseči gornje zlate točke (točke izvoza zlata), saj je lahko Avstro-ogrska banka kadarkoli sama izvozila zlato. Na delovanje banke je ugodno vplivala tudi aktivna plačilna bilanca monarhije. Ob pasivni bilanci namreč ne bi mogla oblikovati obilnih deviznih rezerv, s katerimi je izravnala nihanja deviznih tečajev (Kamitz, 1949, str. 158-160).

4.3.2. Prenos plačilnega prometa državne uprave v zlato na centralno banko

Zaloge zlata pri Avstro-ogrski banki so še posebej porasle, ko je bil leta 1901 nanjo prenesen celotni plačilni promet državne uprave v zlato. V zameno za prenos je morala banka zlate vloge države obrestovati, določene količine zlata pa tudi izdajati v notranji plačilni promet. Izdani zlatniki naj bi služili za testiranje in privajanje javnosti na zlati denar pred dokončno uveljavitvijo zamenljivosti. Reakcija javnosti je bila presenetljiva. Finančni strokovnjaki so se

nadejali, da bodo ljudje v lepih in polnovrednih kovancih prepoznali povečanje trdnosti Avstro-ogrske valute, pa bi se skoraj zgodilo ravno obratno. Ljudje so zavračali uporabo zlatnikov, ki so bili v primerjavi s papirnim denarjem mnogo manj udobni. Menjavali so jih za bankovce, zato so se v velikem delu vračali v banko (Pressburger, 1973, str. 305-308).

4.4. Četrty privilegij (1911-1917/19)

Leta 1908 je aneksija Bosne in Hercegovine sprožila hudo zunanjepolitično krizo, ki je za dolga leta zaposlila državno upravo Avstro-ogrske monarhije. Ker do izteka tretjega privilegija Avstro-ogrske banke konec leta 1910 še vedno ni zbrala volje za poglobljeno analizo denarne ureditve, so za čas četrtega privilegija večinoma ostali v veljavi stari predpisi. V pogajanjih o podaljšanju privilegija je še največ pozornosti vzbudilo tradicionalno nezadovoljstvo čeških delničarjev banke, ki so si želeli večje vloge čeških poslovalnic in češkega jezika. Dosti pa niso zaostajali niti Madžari, ki so postajali glede dvojnosti institucij že kar absurdno natančni. Finančno ministrstvo in vodstvo banke sta imela tokrat očitno premoč v pogajalski moči, tako da ne prvi in ne drugi svojih zahtev niso uspeli uveljaviti. Pogajanja je olajševalo tudi dejstvo, da je bila Carinska in trgovinska zveza z Ogrsko obnovljena že leta 1907 (za deset let) in so se pogajalske strani lahko osredotočile le na vprašanje denarne ureditve. Po drugi strani pa je to pomenilo, da je bil privilegij Avstro-ogrske podaljšan le za sedem let. Iztekel naj bi se istočasno s pogodbo z Ogrsko. V resnici je ostal v veljavi vse do leta 1919, saj so v monarhiji leta 1914 zavladaile izredne razmere (Pressburger, 1966, str. 266-269).

4.4.1. Četrty statuti Avstro-ogrske banke

Statuti, ki so začeli veljati avgusta 1911, so vseeno vsebovali nekaj dopolnitev, ki so bile nujne zaradi razvoja poslov centralne banke. Finančni ministrstvi sta si močno želeli stabilne valute, zato sta Avstro-ogrsko banko pooblastili, da ob (po njeni presoji) primernem času zaprosi za uvedbo zamenljivosti. V vmesnem obdobju naj bi bila stabilnost vsaj približno zagotovljena s sledečo dopolnitvijo prvega člena statuta: »Avstro-ogrska banka se zavezuje, da bo z vsemi sredstvi, ki so ji na razpolago, skrbela, da bo vrednost njenih bankovcev, ki se izraža v tečaju tujih menic, trajno enaka paritetni vrednosti kronske valute.« Izračunani so bili paritetni tečaji za nemško marko, angleški funt in francoski frank, dovoljeni pas za nihanje deviznih tečajev pa je bil določen z mejama 1,5% nad in pod pariteto. Čeprav je bila dopolnitev le formalna uzakonitev stanja, ki je vladalo že vse od leta 1896, se je odgovornost centralne banke povečala. Če ji ne bi uspelo zagotoviti paritet, ji je po novem grozila stroga sankcija izgube privilegija. Kazen ni veljala, kadar bi izpolnjevanje predpisa onemogočala višja sila, na primer stavke, nemiri ali vojne (Pressburger, 1966, str. 269-271).

Druga novost je bila zvišanje zneska, za katerega lahko obtok bankovcev centralne banke brez nastopa davčne obveznosti preseže njene kovinske in devizne rezerve. S 400 je bil zvišan na 600 milijonov kron. Prejšnja omejitev je bila v preteklosti pogosto prekoračena, kar pomeni, da je morala Avstro-ogrska banka plačevati visoke davke. Finančni ministrstvi sta upravičeno

domnevali, da omejitve ne ustreza več nivoju razvitosti gospodarstva (Pressburger, 1966, str. 271).

4.4.2. Zaostrovanje odnosov med evropskimi državami

Kriza v mednarodnih odnosih, ki jo je Avstro-ogrsko sprožila z aneksijo BiH leta 1908, še ni pustila večjih sledov na njenem denarnem sistemu. Drugače je bilo že nekaj mesecev po nastopu četrtega privilegija Avstro-ogrsko banke, ko je evropsko diplomacijo obremenil nemško-francoski spor v zvezi z Marokom. Ker so se Francozi poskušali znebiti svojih avstro-ogrskih naložb, je na avstrijskem deviznem trgu zavladala velika potreba po tujih plačilnih sredstvih. Tečaj francoskega franka je pariteto presegel skoraj za cel odstotek. Leto 1912 je prineslo nadaljnje zaplete. V neposredni soseščini monarhije se je odvila prva balkanska vojna, ki je na avstrijski denarni sistem delovala zelo negativno. Količina denarja Avstro-ogrsko banke v obtoku, ki je sicer naraščala že vse od leta 1908, je kljub zviševanju obrestnih mer dosegla rekordno raven 2,8 milijarde kron. Nadaljeval se je tudi umik tujih naložb in prvič v zgodovini devizne politike Avstro-ogrsko banke je bila izvožena večja količina zlata, da devizni tečaji ne bi presegli zakonsko določenih mej. Zlate rezerve Avstro-ogrsko banke so se močno zmanjšale. V nekaterih krajih monarhije se je že jeseni 1912 razširilo tudi nezaupanje v avstro-ogrsko kuno. Hranilnice, pri katerih so ljudje masovno zapirali svoje vloge, so si potrebno likvidnost priskrbele z lombardiranjem vrednostnih papirjev pri Avstro-ogrski banki, o čemer priča podvojitve njihovih lombardnih naložb. Dvigi so se s hranilnic kmalu razširili na vse kreditne institucije in marsikje so ljudje v plačilo raje sprejemali srebrni ali celo nikljev denar kot pa bankovce centralne banke. Zgodba se je ponovila leta 1913, ko je prišlo še do druge balkanske vojne. Zaradi znižanih kovinskih in deviznih rezerv na eni strani in povečanih potreb finančnih institucij po posojilih na drugi, se je prvič zgodilo, da je imela Avstro-ogrsko banka skozi celo leto v obtoku tudi »obdavčene« bankovce (Die Geschichte der OeNB, 2007).

4.4.3. Avstro-ogrski ultimat Srbiji

Eksplzivno ozračje v evropski diplomaciji so aktivirali streljavi v Sarajevu 28. junija 1914 in sprožili tok dogodkov, ki je prerasel v eno največjih tragedij sodobnega časa – prvo svetovno vojno.

Začetek usodnega leta 1914 je v avstro-ogrski denarni sistem sicer prinesel rahlo olajšanje, ki je vztrajalo celo po dogodkih v Sarajevu. 23. julija 1914, ko je Avstro-ogrsko predala ultimat Srbiji, je denarni trg še vedno nemoteno deloval, vtis stabilnosti pa je dajala tudi bilanca centralne banke. Na strani obveznosti je bilo navedenih za 2.130 milijonov kron bankovcev v obtoku in 291 milijonov kron vlog s takojšnjo zapadlostjo. Njene kovinske rezerve so znašale 1.589 milijonov kron, druga najpomembnejša postavka med sredstvi pa je bil portfolio menic, vreden nekaj manj kot 768 milijonov kron. Edina terjatev do države je bilo permanentno posojilo v višini 60 milijonov kron (Die Geschichte der OeNB, 2007).

Da ultimat ne bi povzročal nepotrebnih presenečanj, so bili predstavniki Avstro-ogrsko banke in drugih večjih finančnih institucij na dan njegove predaje povabljeni v pristojno finančno

ministrstvo na Dunaju oziroma v Budimpešti, kjer so bili seznanjeni s korakom narejenim v Beogradu. Voditelji velikih poslovnih bank so bili pozvani, naj ne postavljajo prevelikih zahtev na centralno banko in naredijo vse, da bi se izognili večjemu nemiru med prebivalstvom (Rathkolb, 2005, str. 114).

4.4.4. Vojna napoved Srbiji in začetek prve svetovne vojne

Dan po ultimatu politični zapleti še vedno niso dosegli denarnega trga. 25. julij pa je že minil v zelo mračnem vzdušju. Razširila se je novica o zavrnitvi ultimata, zaradi katere je Avstrija prekinila diplomatske odnose s Srbijo in naročila mobilizacijo polovice svojih vojaških zmogljivosti. 28. julija je Srbiji napovedala vojno. Pri okencih centralne banke je neposredno pred in po začetku vojne močno naraslo povpraševanje po zlatu in devizah, gospodarstvo se je, kljub zvišanju obrestne mere, pospešeno posluževalo eskontiranja in lombardiranja vrednostnih papirjev, po drugi strani pa zmanjševalo svoja imetja na žiro računih. Potrebe po likvidnosti v finančnem sistemu so se hitro večale in tako velike kot tudi majhne finančne institucije so zatočišče iskale pri centralni banki. Vrednost njenih zlatih in deviznih rezerv se je do konca julija znižala za 148 milijonov kron, portfolio lombardnih posojil je narasel za 223,5 milijonov kron, menični portfolio pa za kar 868 milijonov kron. Skupno se je količina bankovcev v obtoku v enem tednu povečala za več kot 932 milijonov kron, torej skoraj za polovico stare vrednosti (Pressburger, 1966, str. 280-282).

Če je v Avstriji še teden dni pred vojno napovedjo Srbiji vladalo prepričanje, da je na vidiku le lokalni konflikt, ki naj nikakor ne bi trajal več kot tri mesece, so konec julija začele deževati nasprotno informacije. 30. julija je Rusija ukazala splošno mobilizacijo za podporo Srbiji. Sledil je nemški ultimat na mobilizacijo, ki ga je Rusija zavrnila, zato ji je Nemčija 1. avgusta napovedala vojno. 3. avgusta je napovedala vojno še Franciji, ko pa je 4. avgusta vdrla v Belgijo, je tudi Velika Britanija prekinila nevtralnost in stopila v vojno. Načrtovani lokalni konflikt je v nekaj dneh prerasel v globalnega. Ko je avstrijski cesar 31. julija ukazal splošno mobilizacijo, je morala odločneje ukrepati tudi Avstro-ogrska banka. Obrestno mero je zvišala na 6% in ustavila izplačevanje deviz in valut. Da bo Anglija vstopila v vojno, je postalo jasno že nekaj dni pred formalno vojno napovedjo. Bank of England je 3% obrestno mero, ki je veljala 30. julija, do 2. avgusta zvišala na celih 10%. Čeprav devizni trg ni več deloval, je bila razlika v obrestnih merah po mnenju Avstro-ogrske banke vseeno nevzdržna, zato je tudi sama obrestno mero zvišala na 8% (Pressburger, 1966, str. 282-290).

4.4.5. Financiranje vojskovanja v prvi svetovni vojni

Samo za prvih 15 dni delne mobilizacije je Avstro-ogrska vojska zahtevala 608,6 milijonov kron. Priskrbljeni so bili z lombardnimi posojili, najetimi pri posebej za to oblikovanem konzorciju zasebnih finančnih institucij. Posojila so bila zavarovana z »zakladnimi zapisi« (Schatzscheine), v skupni vrednosti 940 milijonov kron. Čeprav sta si finančni ministrstvi formalno sredstva izposodili pri zasebnih institucijah, so te iskale dodatno likvidnost pri centralni banki, tako da se je večina »zakladnih zapisov« kmalu znašla v njenih rokah. Če je v prvi operaciji priskrbe

finančnih sredstev za vojsko Avstro-ogrsko banka sodelovala le posredno, pa je že v drugi nastopila kot glavni akter. Z objavo splošne mobilizacije je vojska svoje zahteve povečala na skupno 2,5 milijarde kron za prve tri mesece. Finančno ministrstvo se je zavedalo, da tako visokega zneska ne bo našlo nikjer drugje, kot pri centralni banki, zato je pri njej najelo lombardno posojilo v višini 2 milijard kron (Pressburger, 1966, str. 292).

Vojna je tekom leta 1914 dobivala vedno večje razsežnosti in temu primerno so rasle tudi njene finančne zahteve. Do oktobra je vojska porabila že vsa poleti zbrana sredstva in poiskati je bilo treba nove rešitve. Finančni ministrstvi sta ubrali najlažjo pot – eskont menic pri Avstro-ogrski banki. Eskontna obrestna mera je bila v zgodovini običajno za kakšen odstotek nižja od lombardne, tokrat pa je bil narejen mnogo večji skok. Medtem, ko je znašala obrestna mera na prejšnja lombardna posojila 5%, je bila sedaj znižana na le 1%. Finančni ministrstvi sta potrebovali 2 milijardi kron, zato sta pri banki naložili 20 sola menic. Prva naj bi zapadla 30. julija 1918, zadnja pa 31. decembra 1927. Pridobljena sredstva so skupaj s prihodki iz prve »vojne« obveznice zadostovala do aprila 1915, ko je bilo na enak način odobreno še posojilo za 800 milijonov kron (Kamitz, 1949, str. 162-164).

Maj 1915 je za Avstro-ogrsko prinesel slabe novice. Na strani Antante je v vojno stopila Italija. Šok, ki ga je doživela monarhija, je rezultiral v dolгих konferencah. Finančni ministrstvi in Avstro-ogrsko banka so oblikovali dogovor, ki je ostal osnova za financiranje vojne za ves preostali čas konflikta. Namesto eskontnih in lombardnih poslov, so predvideli enostavno izposojanje z izdajanjem »dolžniških zapisov« (Schuldscheine) banki. Na obseg izposojanja ni bila določena nobena omejitev, glede plačila dolga pa je bilo dogovorjeno, da bodo v obdobju šestih mesecev po sklenitvi miru začeta in tudi zaključena pogajanja o plačilu. Prvo posojilo v zameno za prejeti »dolžniški zapis« je bilo odobreno že na dan sklenitve dogovora, 15. julija 1915. Posojena je bila 1,5 milijarda kron po že ustaljeni 1% obrestni meri. Naslednje posojilo na podlagi zadolžnice je bilo pod enakimi pogoji in v enaki višini izdano septembra. V letih 1916 in 1917 so bila izdana po štiri takšna posojila, leta 1918 pa kar enajst posojil (Österreichische Geldgeschichte, 2007).

4.4.6. Devizna in valutna politika med letoma 1914 in 1918

Dogovor s finančnima ministrstvoma, po katerem je Avstro-ogrsko banka v drugi polovici avgusta 1914 ponovno začela izplačevati zlato in devize, je postal osnova za uporabo zlatih in deviznih rezerv Avstro-ogrsko banke za celotno vojno obdobje. Izplačila so bila omejena na potrebe vojske, plačila javnega dolga in nujne potrebe javne oskrbe. Bankam so bili zlato in devize izdani le, če so dokazale veliko nujnost plačila v tujino (Kamitz, 1949, str. 167).

Da bi se povečal nadzor nad deviznim in valutnim poslovanjem, so bili v začetku 1916 narejeni nadaljnji koraki k njegovi centralizaciji. Ustanovljena je bila devizna centrala. Centrala je bila zasebna institucija pod vodstvom Avstro-ogrsko banke, članice pa so lahko (neobvezno) postale tudi preostale finančne institucije. Če se je poslovna banka odločila za članstvo, je morala vsa svoja imetja v tujih plačilnih sredstvih prenesti na centralo. V primeru potrebe po tujih plačilnih

sredstvih, jih je morala z obrazložitvijo zahtevati pri centrali. Kmalu po začetku njenega delovanja pa se je izkazalo, da zahteve daleč presegajo vplačila, tako da je morala Avstro-ogrška banka pogosto dajati na razpolago svoje rezerve. Članice so namreč vlagale neupravičene zahtevke, razcvetel pa se je tudi črni trg s tujimi valutami, na katerem so deloma sodelovale celo banke same. Ker takšno stanje ni bilo vzdržno, je bilo od decembra 1916 dalje trgovanje s tujimi plačilnimi sredstvi dovoljeno le pooblaščenim institucijam, članicam devizne centrale. Hkrati je začela veljati prepoved izvoza domačih plačilnih sredstev, bankovcev in čekov ter menic na kronsko valuto. Namen prepovedi je bilo izboljšanje tečajev avstrijske valute v tujini. Zadnji večji vojni ukrep na področju poslovanja s tujino, je bila ukinitvev prostega čezmejnega trgovanja z vrednostnimi papirji. Uzakonjena je bila junija 1918 (Kamitz, 1949, str. 168-169).

Kar se tiče deviznih tečajev tujih valut, se je glede na okoliščine kronska valuta odrezala relativno dobro. Do konca leta 1916 so se kovinske rezerve centralne banke zmanjšale na 354.161.000 kron, torej na slabih 23% predvojnne vrednosti, količina bankovcev v obtoku pa je z 2,5 narasla na 11 milijard kron. Kljub upadu kritja s 63% na le dobre 3%, so švicarski franki, ki so bili najstabilnejša nevtralna valuta, dosegali »le« 92-odstotni agio glede na zlato pariteto. Kljub temu, da so se kovinske rezerve po letu 1916 stabilizirale, kritje bankovcev ni prenehalo upadati zaradi prekomernega tiskanja. Količina bankovcev v obtoku je od konca leta 1916 do konca 1918 narasla z 11 na kar 42,5 milijard kron. Presenetljivo so tečaji tujih valut vse do jeseni 1918, ko se je tako kot celotna monarhija sesul tudi avstrijski denarni sistem, ostajali precej stabilni (Kamitz, 1949, str. 170-172).

4.4.7. Propad Avstro-Ogrske leta 1918

Kljub političnemu razpadu monarhije, ki je bil konec leta 1918 neizogiben, je mnogo politikov in finančnikov še vedno verjelo v možnost ohranitve skupnega valutnega prostora. Med njimi so bili tudi predstavniki Avstro-ogrške banke, ki je bila v nasprotju s pravno zmedo, ki je nastala na drugih področjih, v dokaj dobrem položaju. Njeni statuti so še vedno veljali v vseh državah naslednicah, imela je edino tiskarno denarja na celotnem območju stare monarhije in posedovala je mrežo 288 poslovalnic s kar 3713 zaposlenimi. Kljub temu se je srečevala z nekaterimi težavami. Spremenjena razmerja moči so prvi izkoristili Čehi in takoj dosegli izpolnitev zahtev, o katerih so se z Avstro-ogrsko banko prej desetletja prepirali. Praška poslovalnica je bila povzdignjena v tretjo glavno poslovalnico in imenovan je bil tretji državni komisar pri Avstro-ogrski banki, ki je varoval češkoslovaške interese. Pravico do imenovanja komisarjev so dobile tudi druge naslednice in do februarja 1919 sta jih imenovali še Poljska in Ukrajina (Pressburger, 1966, str. 317-320).

Če je pravni položaj Avstro-ogrške banke izgledal dokaj urejen, pa tega zagotovo ne moremo reči za poslovanje banke, oziroma za stanje avstrijskega denarnega sistema. Naraščanje količine bankovcev v obtoku skozi štiri leta vojne smo sicer opisali, a jeseni 1918 je prišlo še do večjih porastov kot kdajkoli prej. Avstro-ogrška banka se je namreč odločila, da bo izpolnila zahteve vseh, ki so se zaradi poraza želeli znebiti vojnih obveznic. Odločitev se je odrazila na hitri rasti portfolia lombardnih posojil, ki se je s 621,6 milijonov konec 1917 povzpел na 5.541,5 milijonov

kron konec 1918. Z enako hitrostjo je naraščala tudi količina bankovcev v obtoku. Konec 1918 tiskarna bankovcev ni mogla več zagotavljati zadostnih količin papirja, zato je banka začela izdajati kar »blagajniške zapise« z visoko nominalno vrednostjo, izplačljive na vpogled. Mnoga mesta so s soglasjem Avstro-ogrske banke začela izdajati »krizni« denar (Pressburger, 1966, str. 321-324).

4.4.8. Razpad valutnega prostora avstro-ogrske krone

Razmišljanja o ohranitvi skupnega valutnega prostora so se v naslednjih letih v vseh državah naslednicah izkazala za neuresničljiva. Prva je prišla do tega zaključka prav Kraljevina SHS, del katere je po prvi svetovni vojni postala večina ozemlja današnje Slovenije. Položaj kraljevine se je od drugih naslednic Avstro-ogrske razlikoval v tem, da je na njenem ozemlju že v preteklosti obstajala neodvisna centralna banka. V Beogradu je namreč že od 1884 dalje delovala Privilegirana narodna banka Kraljevine Srbije, ki je izdajala tudi svoje bankovce (Istorija Narodne banke Srbije – NBS, 1.3.2007). Njeno delovanje je bilo potrebno le razširiti na nekdanja Avstro-ogrska ozemlja (O Narodnoj banci Srbije, 2007).

Prvi korak k zamenjavi valute na slovenskem ozemlju je bil narejen 8. januarja 1919. Najprej je bilo potrebno ugotoviti obtok bankovcev Avstro-ogrske banke, zato je bilo naročeno njihovo označevanje. Na carinskih, davčnih in občinskih uradih je bilo na celotnem ozemlju nove kraljevine s stampiljko označenih za ca. 4,8 milijarde kron bankovcev. Drugo, dokončno označevanje, ki je potekalo z lepljenjem nalepk, je bilo začeto 5. novembra 1919. Vlada je določila razmerje med krono in dinarjem (4:1) in dokler je srbska narodna banka razširjala svojo dejavnost, sta v obtoku krožili obe vrsti denarja. V šestih mesecih je bila večina kronskih bankovcev zamenjanih z dinarskimi in ostajalo je le še vprašanje časa, kdaj bodo iz obtoka izginile zadnje krone, dinar pa postal edina valuta v državi (Pressburger, 1966, str. 324-326).

5. SKLEP

Pisanje diplomske naloge iz zgodovine denarne ureditve je bilo nadvse koristna izkušnja. Teoretska razmišljanja iz knjig o denarni ureditvi dobijo v luči zgodovinskih dogodkov oprijemljivejšo in mnogo bolj vznemirljivo podobo, ki v nas vedno znova vzbuja interes za nadaljnje raziskovanje. Zgodovinska literatura je za proučevano obdobje na razpolago v skoraj neomejenem obsegu in bralcu dopušča poljubno globino analize. Čas, porabljen za njen študij tudi za tiste, ki jih zgodovina posebej ne zanima, gotovo ni zapravljen. Kljub navidezni odmaknjenosti izbranega zgodovinskega obdobja, je namreč mogoče iz nje izluščiti večino težav in dilem, s katerimi se še vedno srečuje tudi sodobna denarna politika.

Videli smo, da najgloblje dileme izvirajo iz sposobnosti sodobnih institucij denarnega sistema, da se z izdajanjem denarja v velikem obsegu zadolžujejo pri javnosti, ki denar uporablja. V času po prvih izdajah papirnega denarja v Avstriji, je denarni sistem popolnoma obvladovala državna finančna uprava. Ureditev je zgledno delovala vse dokler ni Avstrije napadel Napoleon. Zaradi dolgotrajnega vojskovanja se je državna uprava znašla v stiski in za povečanje svoje finančne

sposobnosti uničila svoj denarni sistem. Po dunajskem kongresu so poskusili s prenosom nadzora na zasebno institucijo – narodno banko, ki se seveda ni srečevala z nenadnimi porasti finančnih potreb kot prej državna uprava, a je težila k izdajanju vedno večjih količin denarja v (zanjo donosnih) poslih eskontiranja. Ob prvi priložnosti (podaljšanje privilegija narodne banke leta 1841) je državna finančna uprava prenesla večji del pristojnosti nazaj nase. Po obdobjih spremenljivega razmerja med vplivom narodne banke in države na denarno politiko, se je izoblikoval relativno uspešen kompromis, ki je temeljil na veliki odgovornosti narodne banke, a skrbno določenih pravilih poslovanja. Čeprav se je zdelo, da bo z njim končno vzpostavljen red v denarni ureditvi, se je izkazalo, da vendarle ni imun na vojne napovedi, ko je država vedno znova suspendirala veljavne predpise. Vse do leta 1914 ni bila razvita ureditev, ki bi državi v izrednih razmerah preprečila financiranje z izdajanjem nekritega papirnega denarja, zato ne preseneča dejstvo, da je avstrijski denarni sistem tekom prve svetovne vojne doživel enako degradacijo kot na samem začetku proučevanega obdobja, med napoleonskimi vojnami. Dejstvo, da je pred pričetkom vojne denarno politiko vodila neodvisna zasebna institucija, ni prav nič pomagalo.

Čeprav je papirni denar danes povsod zakonito plačilno sredstvo, je bil status papirnega denarja v času proučevanega obdobja ena najpomembnejših spremenljivk vsakokratne denarne ureditve in tako druga od dilem, s katerimi se je srečevala denarna politika. Prve izdaje konec osemnajstega stoletja so bile zamenljive za srebro pri blagajnah Wiener Stadtbank, vendar je država v teku napoleonskih vojn zanje uzakonila obvezni sprejem tudi v zasebnem prometu, konvertibilnost za srebro pa odpravila. Po končani vojni so bile vse moči usmerjene v »normalizacijo« razmer v denarnem sistemu, pod katero je bila razumljena ponovna uvedba zamenljivosti. Nenazadnje je bila to tudi prvotna naloga Privilegirane avstrijske narodne banke. Vedno znova sta imeli državna finančna uprava in centralna banka oči uprte proti temu cilju, a kakor hitro sta se mu približali, je izbruhnila nova vojna ali revolucija, ki je njune napore izničila. Zamenljivost je bila dejansko zagotovljena le v času od leta 1820 do 1848 in v zelo kratkem obdobju v letih 1858/59. V preostalem času so bankovci centralne banke in finančne uprave veljali kot zakonito plačilno sredstvo in dosegali različno visok »disagio« v primerjavi s srebrnim oziroma zlatim denarjem.

V nasprotju z drugimi značilnostmi denarne ureditve smo ugotovili, da se je avstrijska valuta v vsem proučevanem obdobju spremenila le dvakrat. Najprej je konvencijsko valuto, ki je veljala preko 100 let, zamenjala avstrijska valuta, do druge zamenjave pa je prišlo leta 1892 zaradi prehoda na zlato valuto.

Tabela 1: Obdobja veljave različnih valut v Avstriji in Avstro-ogrski (1753-1919)

Ime valute	Vrsta	Enota	Obdobje veljave
Konvencijska valuta (Konventionswährung)	srebrna valuta	gulden k.v.	1753-1857
Avstrijska valuta (Österreichische Währung)	srebrna valuta	avstrijski gulden	1857-1892
Kronska valuta (Kronenwährung)	zlata valuta	avstro-ogrski krona	1892-1919

Vir: Raudnitz, 1917, str. 23.; Probszt, 1983, str. 542.; Androsch, 1985, str.28.

Avstro-ogrski banka je na zelo visoki ravni vodila tudi devizno in valutno politiko. Njen cilj je bil zagotavljanje deviznih tečajev na ravni zlatih paritet, ki ga je do diplomatskih zapletov pred prvo svetovno vojno tudi zelo uspešno dosegala.

V preteklem stoletju, ki nas ločuje od proučevanega obdobja, je prav gotovo prišlo do velikega napredka pri uporabi instrumentov denarne politike. Predvsem se danes države v veliko večji meri zavedajo posledic odločitev denarne politike na njihovo gospodarstvo, občutljivejši so postali tudi finančni trgi. Vendarle pa ob branju zgodovine dobimo občutek, da je bilo izvajanje denarne politike v preteklosti morda celo zanimivejše kot danes. Njeni nosilci so za doseganje svojih ciljev uporabljali robustnejše instrumente in se srečevali tudi z vprašanji, ki smo jih v modernem času že pozabili.

LITERATURA

1. Androsch Hannes: Die politische Ökonomie der österreichischen Währung. Wien : Orac, 1985. 159 str.
2. Baltzarek Franz: Die Geschichte der Wiener Börse. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973. 173 str.
3. Capie Forrest et al.: The Future of Central Banking. The Tercentenary Symposium of the Bank of England. New York : Cambridge University Press, 1994. 362 str.
4. Collins Michael: Central banking in history. Aldershot : Elgar, 1993. 290 str.
5. Fuchs Rudolf: Die Wiener Stadtbank. Wien : Lang, 1997. 118 str.
6. Goodhart Charles: The Evolution of Central banks. London : The MIT Press, 1988. 205 str.
7. Kamitz Reinhard: Die österreichische Geld- und Währungspolitik von 1848 bis 1948. Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung. Wien : Hans Mayer, 1949, str. 128-180.
8. Natmeßnig Charlotte: Britische Finanzinteressen in Österreich. Wien : Böhlau, 1998. 302 str.
9. Pick Albert: Österreich - Banknoten und Staatspapiergeld ab 1759. Berlin : Pröh 1972. 79 str.
10. Pressburger Siegfried: Österreichische Notenbank 1816-1966. Wien : Österreichische Nationalbank, 1966. 556 str.
11. Pressburger Siegfried: Das Österreichische Noteninstitut 1816-1966 (1816 bis 1868). Wien : Österreichische Nationalbank, 1959. 973 str.
12. Pressburger Siegfried: Das Österreichische Noteninstitut 1816-1966 (1869 bis 1878). Wien : Österreichische Nationalbank, 1962. 451 str.
13. Pressburger Siegfried: Das Österreichische Noteninstitut 1816-1966 (1879 bis 1889). Wien : Österreichische Nationalbank, 1969. 531 str.
14. Pressburger Siegfried: Das Österreichische Noteninstitut 1816-1966 (1890 bis 1900). Wien : Österreichische Nationalbank, 1972. 525 str.
15. Pressburger Siegfried: Das Österreichische Noteninstitut 1816-1966 (1901 bis 1913). Wien : Österreichische Nationalbank, 1973. 509 str.
16. Probszt Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Wien : Böhlau, 1983. 684 str.
17. Rathkolb Oliver: Bank Austria Creditanstalt: 150 Jahre österreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas. Wien : Zsolnay, 2005. 519 str.
18. Raudnitz Josef: Das österreichische Staatspapiergeld und die Privilegierte Nationalbank. Wien : Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1917. 255 str.

VIRI

1. Die Geschichte der OeNB. Die Österreichische Nationalbank. [URL: http://www.oenb.at/de/ueber_die_oenb/bankh_archiv/geschichte_der_oenb/die_geschichte_der_oenb.jsp], 1.3.2007.
2. Istorija Narodne banke Srbije – NBS. Narodna banka Srbije. [URL: <http://www.nbs.yu/serbian/video/istorijanbs.ram>], 1.3.2007.
3. O Narodnoj banci Srbije. Narodna banka Srbije. [URL: <http://www.nbs.yu/serbian/obanci/index.htm>], 1.3.2007.
4. Österreichische Geldgeschichte. Die Österreichische Nationalbank. [URL: http://www.oenb.at/de/ueber_die_oenb/geldmuseum/oesterr_geldgeschichte/gulden/gulden_und_kronen.jsp#tcm:14-1271], 1.3.2007.
5. The Price of Gold 1257-2005. MeasuringWorth. [URL: <http://www.measuringworth.com/gold/>], 1.3.2007.